

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ»

Το στασιαστικό κίνημα στο Γουδί (1909)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θεόδωρος Τσιγγέλης
(Α.Μ 1222Μ022)

Αθήνα, 2024

Τριμελής Επιτροπή
Κωνσταντίνος Λάβδας, Καθηγητής (Επιβλέπων)
Κωνσταντίνος Υφαντής, Καθηγητής
Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Καθηγητής

Υπεύθυνη Δήλωση

Η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσα πρωτότυπης έρευνας και δε χρησιμοποιεί πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές.

Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες σε περίπτωση που αποδειχθεί ότι η εργασία μου αποτελεί προϊόν λογοκλοπής ή προϊόν τρίτων.

Copyright © Θεόδωρος Τσιγγέλης, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Την παρούσα εργασία αφιερώνω στη σύζυγό μου Σπυριδούλα
και στα παιδιά μου Πηνελόπη και Παναγιώτη*

Ευχαριστίες

Ως την ελάχιστη δυνατή μνεία οφείλω να ευχαριστήσω όλους όσοι συνέβαλαν στην εκπόνησή της παρούσας διπλωματικής εργασίας και ιδιαίτερα τον υπεύθυνο καθηγητή του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών, κύριο Κωνσταντίνο Κολιόπουλο και τους διδάσκοντες καθηγητές, κύριο Κωνσταντίνο Υφαντή, κύριο Κωνσταντίνο Λάβδα, κύριο Χαράλαμπο Παπασωτηρίου, κύριο Κωνσταντίνο Αρβανιτόπουλο, κυρία Μαρία-Ντανιέλλα Μαρούδα, κυρία Ειρήνη Χειλά, κύριο Γεώργιο Στασινόπουλο, κύριο Ανδρέα Λιαρόπουλο, κυρία Σοφία Γαλάνη και κύριο Γεώργιο Ανεψιού οι οποίοι μου έδωσαν τη δυνατότητα μέσα από τις διαλέξεις τους και τις συζητήσεις κατά τη διάρκεια των μαθημάτων του συγκεκριμένου προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών να αποκτήσω πολύ σημαντικές γνώσεις στον τομέα των Στρατηγικών Σπουδών Ασφαλείας.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	11
Κεφάλαιο πρώτο.....	13
Η κατάσταση πριν από το κίνημα στο Γουδί.....	13
Το Πολιτικο-οικονομικο-κοινωνικό πλαίσιο πριν το 1909	13
Στρατιωτικό πλαίσιο πριν το 1909.....	16
Το Μακεδονικό Ζήτημα	18
Το κίνημα των Νεοτούρκων και η επίδρασή του στις εθνικές διεκδικήσεις	20
Κεφάλαιο δεύτερο.....	24
Το Κίνημα της 15 ^{ης} Αυγούστου 1909.....	24
Το ιστορικό του κινήματος και η ίδρυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου	24
Η 15η Αυγ 1909.....	30
Το πρόγραμμα του Κινήματος και οι αντιδράσεις	32
Κεφάλαιο τρίτο.....	36
Τα γεγονότα μετά το Κίνημα και η διάλυση του Συνδέσμου.....	36
Από τον Αυγ 1909 έως την πρόσκληση του Βενιζέλου.....	36
Από την άφιξη του Βενιζέλου έως τη διάλυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου	39
Κεφάλαιο τέταρτο.....	43
Ο Χαρακτήρας του Κινήματος και η άλλη διάσταση αυτού	43
Ο χαρακτήρας του κινήματος	43
Η άλλη διάσταση του κινήματος	45
Συμπεράσματα-Προτάσεις-Επίλογος	46
Κόμματα και εκλογές	46
Βασιλεία.....	46
Στρατός.....	47
Προτάσεις.....	49

Επίλογος.....	50
Πηγές – Βιβλιογραφία	52
Παραρτήματα	55
Παράρτημα Α΄	55
Παράρτημα Β΄	57

Το στασιαστικό κίνημα στο Γουδί (1909)

Θεόδωρος Τσιγγέλης

Περίληψη

Το στρατιωτικό κίνημα του 1909, εκδηλώθηκε στις 15 Αυγούστου του 1909, στις στρατιωτικές εγκαταστάσεις στο Γουδί. Ακρογωνιαίος λίθος και οργανωτής του κινήματος υπήρξε ο «Στρατιωτικός Σύνδεσμος» ο οποίος αμφισβητώντας την αξιοπιστία και αποτελεσματικότητα του τότε συστήματος διακυβέρνησης, αξίωσε βελτιωτικές αλλαγές στο χώρο των ενόπλων δυνάμεων καθώς και εξυγίανση της πολιτικής ζωής της χώρας.

Το εν λόγω κίνημα αποτελεί για πολλούς ιστορικούς ορόσημο για τη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας, διότι είναι το κομβικό σημείο το οποίο σηματοδοτεί την αφύπνιση της ελληνικής κοινωνίας ώστε να αναζητήσει ένα ελπιδοφόρο μέλλον. Ένα μέλλον σαφώς διαχωρισμένο από το φαύλο παρελθόν και τις πρακτικές του. Επίσης αλλάζει τον ρου της ελληνικής ιστορίας, τόσο σε πολιτικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, αφού περιορίζει την κυριαρχία του παλαιού (οικονομικού, κοινωνικού, πνευματικού και πολιτικού) κατεστημένου και αναδεικνύει νέες δυνάμεις προερχόμενες από τα μεσαία, κατά κύριο ρόλο κοινωνικά στρώματα, μιλώντας με όρους κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Είναι το κομβικό γεγονός που εισάγει την Ελλάδα στον ταραγμένο 20ο αιώνα που ακολουθεί και που διαμορφώνει την Ελλάδα όπως την γνωρίζουμε σήμερα.

Στο πλαίσιο αυτό, διερευνώνται οι επιπτώσεις που είχε το κίνημα του 1909 στα κόμματα, στις εκλογές, στο στρατό και στον θεσμό της βασιλείας και πως αυτές οι επιπτώσεις καθόρισαν τη μετέπειτα εξέλιξη της ελληνικής ιστορίας, η οποία οδήγησε τόσο στους νικηφόρους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912 - 1913 που μεγάλωσαν την Ελλάδα όσο και στη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, με την οποία κλείνει ο κύκλος της Μεγάλης Ιδέας και σχεδόν οριστικοποιούνται τα σύνορα της σύγχρονης Ελλάδας.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι, μέσα από την ιστορική αναδρομή, να διερευνηθεί κατά πόσο το κίνημα πέτυχε τους στόχους που έθεσε αυτούς καθ' αυτούς, ή κι άλλους που προέκυψαν στην πορεία του, πέρα από τους αρχικούς. Η παρέμβαση του Στρατιωτικού Συνδέσμου παρείχε μια σημαντική καμπή στη σύγχρονη Ελλάδα καθώς οδήγησε σε ορισμένες σημαντικές αλλαγές στον χαρακτήρα της Ελλάδας και στα θεμέλια

της εθνικής πολιτικής. Όσα πέτυχε οφείλονταν στο ίδιο το κίνημα ή σε άλλους παράγοντες και πρόσωπα που υπεισήλθαν κατά την πορεία του σ' αυτό; Ποια θέση έχει το κίνημα στην ιστορία και πώς έχει καταχωρηθεί στη συλλογική μνήμη; Ποια ήταν η οπτική/δυναμική της Ελλάδας μετά το Γουδί από τις άλλες χώρες; αναβαθμίστηκε ή υποβαθμίστηκε η αξία της; οι συμμαχίες της; δημιούργησε νέους εχθρούς ή συμμάχους; κλπ.

Σ' αυτά τα ερωτήματα θα αποπειραθεί να δώσει απάντηση η εργασία αυτή, ενώ ταυτόχρονα θα διατυπωθούν αξιοποιήσιμα συμπεράσματα και προτάσεις, οι οποίες δύναται να αξιοποιηθούν στη σύγχρονη εποχή.

Λέξεις – κλειδιά: Γουδί, Κίνημα, Στρατιωτικός Σύνδεσμος, Νικόλαος Ζορμπάς, 15 Αυγούστου 1909

The rebellious movement in Goudi (1909)

Theodoros Tsingelis

Abstract

The military movement of 1909 took place on 15 August 1909, at the military installations in Goudi. The cornerstone and organiser of the movement was the "Military Association", which, questioning the credibility and effectiveness of the then system of government, demanded improvements in the armed forces and the consolidation of the country's political life.

For many historians, this movement is a milestone in the modern history of Greece, because it is the pivotal point that marks the awakening of Greek society to seek a promising future. A future clearly separated from the vicious past and its practices. It also changes the course of Greek history, both at the political and social level, since it limits the domination of the old (economic, social, intellectual and political) establishment and brings out new forces coming from the middle, mainly social strata, in terms of social stratification. It is the pivotal event that introduces Greece into the turbulent 20th century that follows and that shapes Greece as we know it today.

In this context, the implications of the 1909 movement for political parties, elections, the army and the institution of kingship are explored, and how these implications determined the subsequent development of Greek history, which led to both the victorious Balkan Wars of 1912-1913 that enlarged Greece and the Asia Minor Catastrophe of 1922, which closed the cycle of the Great Idea and almost finalized the borders of modern Greece.

The aim of this paper is, through historical retrospection, to explore whether the movement achieved the goals it set for itself, or others that arose in its course, beyond the original ones. The intervention of the Military League provided an important juncture in modern Greece's development since it led to some significant changes in the character and foundations of national politics. Was what it achieved due to the movement itself or to other factors and persons who came along in its course? What place does the movement have in history and how has it been recorded in collective memory? What was the perspective/dynamics of Greece after Gudi from other countries; did it upgrade or

downgrade its value; its alliances; did it create new enemies or allies? etc.

This paper will attempt to answer these questions, while at the same time formulating usable conclusions and suggestions, which can be used in the modern era.

*Keywords: Goudi, Movement, Military Association, Nikolaos Zorbas, 15th August
1909*

Εισαγωγή

Το κίνημα του 1909 ή το κίνημα στο Γουδί¹ όπως ονομάζεται διαφορετικά, αποτελεί για πολλούς ιστορικούς ορόσημο για τη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας διότι είναι το κομβικό σημείο το οποίο σηματοδοτεί την αφύπνιση της ελληνικής κοινωνίας ώστε να αναζητήσει ένα ελπιδοφόρο μέλλον. Ένα μέλλον σαφώς διαχωρισμένο από το φαύλο παρελθόν και τις πρακτικές του.

Το κίνημα του 1909 αλλάζει τον ρου της ελληνικής ιστορίας, τόσο σε πολιτικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, αφού περιορίζει την κυριαρχία του παλαιού (οικονομικού, κοινωνικού, πνευματικού και πολιτικού) κατεστημένου και αναδεικνύει νέες δυνάμεις προερχόμενες από τα μεσαία, κατά κύριο ρόλο κοινωνικά στρώματα, μιλώντας με όρους κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Είναι το κομβικό γεγονός που εισάγει την Ελλάδα στον ταραγμένο 20ο αιώνα που ακολουθεί και που διαμορφώνει την Ελλάδα όπως την γνωρίζουμε σήμερα.

Είναι ίσως η μοναδική περίπτωση παρέμβασης του στρατού στα πολιτικά πράγματα της χώρας, η οποία καταγράφηκε θετικά από την ιστοριογραφία, καθώς δεν απέβλεπε στην ανάληψη της εξουσίας, αλλά στον εξορθολογισμό της διακυβέρνησης της χώρας και στην αντιμετώπιση προβλημάτων που λειτουργούσαν ως τροχοπέδη στη γενικότερη ανάπτυξή της, τα οποία μάλιστα αναγνωρίζονταν ευρέως και από άλλες κοινωνικές ομάδες.

Οι πτυχές που συνθέτουν τις εξελίξεις και τις ζυμώσεις που έλαβαν χώρα από τις αρχές του 1909 μέχρι και την εκδήλωση του κινήματος είναι ποικίλες. Η γενικότερη εικόνα της ελληνικής κοινωνίας, μετά την αποτυχημένη προσπάθεια για την εκδίωξη των Οθωμανών από τις ελληνικές περιοχές βόρεια της Θεσσαλίας το 1897, ήταν εξαιρετικά δυσάρεστη. Η επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου για την αποπληρωμή των δυσθεώρητων πολεμικών αποζημιώσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε οδηγήσει τον ελληνικό πληθυσμό (κυρίως τις λαϊκές και αγροτικές τάξεις) σε οικονομικό μαρασμό.

---

¹ Η ορθή ορθογραφία είναι Γουδή αντί Γουδί, διότι η ονομασία του τοπωνύμιου προέρχεται από μεγάλη οικογένεια των Σπετσών η οποία διακρίθηκε κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821 και σε αναγνώριση της προσφοράς τους, η Πατρίδα τους ανταμείψε με την παραχώρηση της έκτασης που φέρει το όνομά τους. Σήμερα γίνεται προσπάθεια να αντικατασταθεί η ονομασία στη σηματοδότηση των δρόμων. Γιαννάρου Λ. (2006). *Ξεχάστε το Γουδί που ξέραμε, τώρα πια πάμε Γουδή*. Καθημερινή. Ανακτήθηκε την 02/11/23 από: <https://www.kathimerini.gr/society/254152/xechaste-to-goyni-poy-xerame-tora-ria-pame-goyni/>. Παρόλο όμως τη σύγχρονη εκδοχή της ονομασίας, στην παρούσα εργασία θα χρησιμοποιηθεί η ορθογραφία Γουδί, λόγω του ότι έχει επικρατήσει στα κείμενα που αναφέρονται στο κίνημα του 1909.

Παράλληλα, παρέμεναν άλυτα εθνικά ζητήματα (Κρητικό, Μακεδονικό), καθώς επίσης και ανεκπλήρωτα αλυτρωτικά οράματα, τα οποία βίωνε ο ελληνικός λαός ως εθνική ταπείνωση. Όπως ήταν φυσικό, η ευθύνη για τα δεινά της ελληνικής κοινωνίας αποδόθηκε στην απραγία των πολιτικών και στο παλάτι.

Ειδικότερα, μεταξύ των Ελλήνων αξιωματικών, τόσο η ταπεινωτική ήττα του 1897 όσο και η «άψογος στάση»² που επιθυμούσε να τηρήσει η ελληνική Πολιτεία υπακούοντας στις επιταγές των Μεγάλων Δυνάμεων, είχε δημιουργήσει έντονη δυσαρέσκεια και ανάγκη για αλλαγή των πραγμάτων στη χώρα. Το αίσθημα αυτό εντεινόταν ακόμη περισσότερο από την αναπόφευκτη σύγκριση με τις εξελίξεις στη γειτονική Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το κίνημα των Νεότουρκων, που είχε ήδη εκδηλωθεί εκεί, αποτελούσε μια αναγεννητική προσπάθεια σε αντίθεση με το τέλμα στο οποίο είχε περιπέσει η Ελλάδα. Οι αξιωματικοί ανησυχούσαν ιδιαίτερα για την ανεπάρκεια του εξοπλισμού του στρατεύματος, γεγονός που καθιστούσε τη χώρα ιδιαίτερα ευάλωτη, σε περίπτωση που παρουσιαζόταν ανάγκη ανάληψης στρατιωτικών επιχειρήσεων. Άλλωστε, ήταν εμφανές ότι τα πράγματα στην ευρύτερη βαλκανική περιοχή ήταν ιδιαίτερα θερμά και ήταν θέμα χρόνου να ξεσπάσουν πολεμικές συγκρούσεις.

Στο πλαίσιο αυτό, διερευνώνται οι επιπτώσεις που είχε το κίνημα του 1909 στα κόμματα, στις εκλογές, στο στρατό και στον θεσμό της βασιλείας και πως αυτές οι επιπτώσεις καθόρισαν τη μετέπειτα εξέλιξη της ελληνικής ιστορίας, η οποία οδήγησε τόσο στους νικηφόρους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912 - 1913 που μεγάλωσαν την Ελλάδα όσο και στη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, με την οποία κλείνει ο κύκλος της Μεγάλης Ιδέας³ και σχεδόν οριστικοποιούνται τα σύνορα της σύγχρονης Ελλάδας.

---

² Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει την με κάθε τρόπο αποφυγή από την ελληνική πλευρά οποιασδήποτε σύρραξης με τους Οθωμανούς, κατόπιν σχετικής οδηγίας των Μεγάλων Δυνάμεων. Είχε ως αποτέλεσμα την άρνηση στο κρητικό αίτημα για ένωση της νήσου με την Ελλάδα, παρά την έντονη επιθυμία τόσο των Κρητών όσο και του υπόλοιπου ελληνικού λαού.

³ Η Μεγάλη Ιδέα, ως όρος, πρωτοεμφανίστηκε τη 14 Ιανουαρίου του 1844 με την ομιλία του Ιωάννη Κωλέττη, όταν μίλησε με θέρμη υπέρ των ετεροχθόνων, κατά τη συζήτηση των σχετικών άρθρων του Συντάγματος για τη διάκριση των αυτοχθόνων από τους ετερόχθονες και τα δικαιώματά τους. Δραγούμης Ν. (1879). *Ιστορικά Αναμνήσεις*, (σ.120-121) Αθήναι: Χ. Ν. Φιλαδέλφεως. Ουσιαστικά η Μεγάλη Ιδέα υπήρξε ένα από τα πιο μεγαλόπνοα προγράμματα εθνικής ολοκλήρωσης και ανάπτυξης στη Ν. Βαλκανική, η οποία προέβλεπε την απελευθέρωση και την ενσωμάτωση όλων των ιστορικών ελληνικών χωρών, δηλαδή της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας, της Θράκης, των Επτανήσων, των Δωδεκανήσων, της Κρήτης, της Κύπρου, της Μικράς Ασίας και του Πόντου στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Επί της ουσίας πρόκειται για τον αλυτρωτικό ελληνικό οραματισμό που παρέμεινε ως στόχος όλων των Ελληνικών κυβερνήσεων μέχρι τον Αύγουστο του 1922, οπότε και εγκαταλείφθηκε οριστικά μετά τη Μικρασιατική καταστροφή.

Κεφάλαιο πρώτο

Η κατάσταση πριν από το κίνημα στο Γουδί

Το Πολιτικο-οικονομικο-κοινωνικό πλαίσιο πριν το 1909

Η ιστορική ανασκόπηση θα έχει ως αφετηρία την άφιξη του βασιλιά Γεωργίου Α΄ το 1863 και το σύνταγμα του 1864, το μακροβιότερο στην ελληνική συνταγματική ιστορία, που προήλθε ως προϊόν της «Β΄ εν Αθήναις Εθνικής των Ελλήνων Συνελεύσεως», με το οποίο εγκαθιδρύεται ως πολίτευμα της Ελλάδας η Βασιλευόμενη Δημοκρατία⁴ με τον βασιλιά Γεώργιο Α΄ να έχει τη δυνατότητα να ορίζει κυβερνήσεις οι οποίες δεν διέθεταν την κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Το γεγονός αυτό μεταβάλλεται με την εισαγωγή της βεβηλωμένης το 1875, δηλαδή την υποχρέωση του βασιλιά να δίνει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον αρχηγό του κόμματος που διαθέτει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Έτσι, το πολίτευμα μετατρέπεται σε κοινοβουλευτικό, ενώ το κομματικό σύστημα από το 1880 μετατρέπεται κατά βάση σε δικομματικό με πρωθυπουργούς από τη μία πλευρά τον Τρικούπη και τον Θεοτόκη και από την άλλη τον Δηλιγιάννη.

Η περίοδος από το 1902 έως το 1905 χαρακτηρίζεται ως περίοδος «μεγάλης κυβερνητικής αστάθειας». Τα κόμματα που πρωταγωνιστούν στη διαμόρφωση των εξελίξεων είναι, το δηλιγιαννικό, το τρικουπικό και το ζαϊμικό. Ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης, καίτοι μειωμένος από την περιπέτεια του πολέμου του 1897, παρέμενε πάντα αρχηγός μιας υπολογίσιμης παράταξης. Μετά τη δολοφονία του όμως, τον Μάιο του 1905, τα ηνία της παράταξης θα αναλάβει ο Κυρ. Μαυρομιχάλης, ο οποίος θα αποτύχει να συσπειρώσει το κόμμα, ευνοώντας έτσι την ενίσχυση της παράταξης του Δημήτριου Ράλλη. Επικεφαλής του τρικουπικού κόμματος είχε εκλεγεί ο Γεώργιος Θεοτόκης, η προσωπικότητα του οποίου αναμφισβήτητα άλλαξε τον χαρακτήρα του κόμματος, εντούτοις κατάφερε να διατηρήσει τη συνοχή του. Ο Αλέξανδρος Ζαΐμης ήταν αρχηγός του τρίτου κόμματος, το οποίο τελικά ήταν ο ρυθμιστής των εξελίξεων, λόγω της σχετικής ισοδυναμίας των δύο μεγάλων παρατάξεων. Από τις 24 Νοεμβρίου του 1902 ως τις 8 Δεκεμβρίου του 1905, η διακυβέρνηση της χώρας άλλαξε χέρια επτά φορές. Οι κυβερνήσεις που σχηματίζονται σε αυτό το διάστημα, σπάνια έχουν την ευκαιρία να κυβερνήσουν για περισσότερο από έξι μήνες, ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις κοινοβουλευτικών σχημάτων που αντέχουν μόνο

---

⁴ Καϊδατζής Α. (2019) *Το Σύνταγμα του 1864*. Αργολική Αρχαική Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού. Ανακτήθηκε την 02/11/23 από: <https://argolikivivliothiki.gr/2019/08/07/the-constitution-of-1864/>

κάποιες μέρες. Η ανώμαλη πολιτική κατάσταση αυτή της περιόδου ήταν συνάρτηση ενός γενικότερου οικονομικού, κοινωνικού και ιδεολογικού αδιεξόδου που πολύ συχνά οδηγούσε σε έντονες λαϊκές αντιδράσεις. Τα συμπτώματα αυτά, «προανάκρουσμα του εξεγερθέντος λαϊκού λέοντος» όπως τα χαρακτήριζε ο Γ. Φιλάρετος,⁵ εξέφραζαν την ιδεολογική σύγχυση και τις εθνικές ανησυχίες που μάστιζαν τον ελληνικό λαό.⁶ Το δικομματικό αυτό σύστημα φάνηκε να έχει ολοκληρώσει τον κύκλο του κατά το 1909 αφού δεν είχε τη δυνατότητα να ανταπεξέλθει στις προκλήσεις της εποχής του.⁷

Τον Οκτώβριο του 1908, που συγκροτήθηκε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, πρωθυπουργός της χώρας ήταν ο Γ. Θεοτόκης. Η κυβέρνηση Θεοτόκη είχε αναλάβει τα ηνία της χώρας στις 8 Δεκεμβρίου του 1905 και ήταν η μακροβιότερη κυβέρνηση της τελευταίας δεκαετίας με στέρεους δεσμούς με το παλάτι και πείρα στη διακυβέρνηση.

Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, η αντιπολίτευση κατηγορούσε τον Θεοτόκη για ατολία και αδράνεια. Οι αντιδράσεις είχαν αρχίσει ήδη από το 1907, λόγω της μετριοπαθούς στάσης του στον μακεδονικό αγώνα. Γιγαντώθηκαν ωστόσο, όταν η κυβέρνηση Θεοτόκη, στις 24 Σεπτεμβρίου του 1908, δεν αντέδρασε δυναμικά στην άρνηση των Νεότουρκων για ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, ενώ λίγες μέρες πριν είχαν δεχθεί την προσάρτηση της ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία και της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης στην Αυστρία. Τα γεγονότα αυτά, μεγεθυμένα από την αντιπολιτευτική ρητορική, διόγκωσαν την λαϊκή δυσφορία μετατρέποντας την σε αγανάκτηση.⁸

Στο δημοσιονομικό πεδίο, η πολιτική του Θεοτόκη κατηγορήθηκε από τα άλλα κόμματα ως ελλειμματική. Η αντιπολίτευση, με αυθαίρετους τις περισσότερες φορές υπολογισμούς, δημιουργεί αρνητικές εντυπώσεις στην κοινή γνώμη. Κατηγορεί την κυβέρνηση ότι κληροδότησε στα δημόσια οικονομικά της χώρας ένα αθροιστικό έλλειμμα 30.000.000 δρχ. Οι μειωμένες κοινωνικές παροχές, η υψηλή φορολόγηση και η απουσία καινούργιων έργων υποδομής, βαραίνουν ακόμα περισσότερο το κλίμα. Ο λαός αμφιβάλει έντονα για τη σωστή διαχείριση των εθνικών πόρων.

---

⁵ Γεώργιος Φιλάρετος (1848-1929). Διακεκριμένος νομικός κα δημοσιογράφος.

⁶ Βεργόπουλος Κ. Βερεμής Α. Δεσποτόπουλος Α. Δημαράς Α. Δημαράς Κ. Καλλιγιάς Μ. Κατσιαδάκη Ε. Κιτρομηλίδης Π. Κόντης Β. Λουκάτος Σ. Μαζαράκης Ι. Μαμώνη Κ. Μουλλάς Π. Οικονόκου Ν. Πικρός Ι. Σβολόπουλος Κ. Σφυροέρας Β. Τσουκαλάς Κ. Χουρμούζη Ε. (2000) *Ιστορία Του Ελληνικού Έθνους τόμος ΙΔ'* (σ.179). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

⁷ Ρίζας Σ. (2020) *1909 Η μετάβαση της Ελλάδας στον 20ο αιώνα*, (σ.6). Αθήνα: Μεταίχμιο

⁸ Ράλλης Γ. (2006) *Γεώργιος Θεοτόκης ο Πολιτικός Του Μέτρου* (σ. 295). Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική.

Η μακροπρόθεσμη πολιτική και οι προτεραιότητες που τίθενται, εξοργίζουν την κοινή γνώμη η οποία επιζητά άμεσες μεταρρυθμίσεις προς ανακούφιση των σωρευμένων οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων. Η πλειοψηφία του ελληνικού τύπου υποδαύλιζε αυτή την δυσαρέσκεια κατηγορώντας την κυβέρνηση, αλλά και όλο το πολιτικό σύστημα, ως φαύλο και ανεπαρκές. Η γενική απαξίωση των κομμάτων από τον λαό, γέννησε την ιδέα της ριζοσπαστικής λύσης. Η εφημερίδα Ακρόπολη έγραφε στις 22 Μαΐου 1909, «η ειρηνική επανάσταση πρόκειται να εκτοπίσει την κρατούσαν διεφθαρμένην ολιγαρχίαν, δια την οποίαν δεν υπάρχουν συμφέροντα αγροτικά ούτε συμφέροντα κτηματικά, ούτε συμφέροντα εξυγιάνσεως και ρωμαλώσεως της φυλής, ούτε συμφέροντα εθνικά, ούτε ανάγκη στρατού και στόλου πραγματικού... Δεν υπάρχει λοιπόν παρά ο αγών των τάξεων και εν ονόματι του αγώνος αυτού ζητούμεν την Ειρηνικήν Επανάστασιν».⁹

Όμως παρότι το πολιτικό σύστημα της εποχής που προηγήθηκε του κινήματος στο Γουδί κατηγορούνταν ως διεφθαρμένο, φαύλο και αναποτελεσματικό πρέπει να του αναγνωρίσουμε τις επιτυχίες που είχαν συντελεστεί. Η προσάρτηση των Επτανήσων, της Θεσσαλίας και της Άρτας συγκαταλέγονται σε αυτές. Επίσης το Κρητικό Ζήτημα είχε θετική εξέλιξη, έστω και με την προσωρινή αυτονόμηση. Επιπρόσθετα, υπήρξαν τομές στη δημόσια διοίκηση και στην εκπαίδευση ενώ προχωρούσε και ο εκσυγχρονισμός των υποδομών. Παράλληλα, στο δημοσιονομικό πεδίο, οι κυβερνήσεις του Θεοτόκη προσπάθησαν, παρά την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου, να εξασφαλίσουν πόρους για την πολεμική προετοιμασία της Ελλάδας.

Τα γεγονότα που σημάδεψαν την οικονομική πολιτική πριν την επανάσταση στο Γουδί ήταν η ανατίμηση της δραχμής, το σταφιδικό και το αγροτικό ζήτημα με τα τσιφλίκια στη Θεσσαλία.¹⁰ Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, η Ελλάδα λόγω της οδυνηρής ήττας του 1897 και προσπαθώντας να απεγκλωβιστεί από τη διπλωματική απομόνωση στην οποία είχε περιέλθει, κινήθηκε με γνώμονα τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, ευελπιστώντας σε ευνοϊκά ανταλλάγματα από μέρους τους. Η πολιτική όμως αυτή χαρακτηρίστηκε από μέρος του ελληνικού πληθυσμού ως ταπεινωτική.

---

⁹ Βεργόπουλος Κ.κ.α. (2000), (σ.191).

¹⁰ Μαυρογορδάτος Γ., (1981), *Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909 – 1940*, (σ. 68) Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Στρατιωτικό πλαίσιο πριν το 1909

Το ελληνικό κράτος όπως αυτό είχε σχηματιστεί από τη Συνθήκη του Λονδίνου το 1832, είχε επεκταθεί το 1863 και το 1881 με της προσαρτήσεις της Επτανήσου και της Θεσσαλίας αντίστοιχα.¹¹ Όμως κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα υπήρξε αναβρασμός στην χερσόνησο του Αίμου λόγω των εθνικιστικών κινημάτων. Στην Μακεδονία, η Βουλγαρία δραστηριοποιείται έντονα με μακροπρόθεσμο στόχο την προσάρτηση της Μακεδονίας. Η Ελλάδα αντιδρά με την αποστολή ενόπλων τμημάτων υπό την αρχηγία Ελλήνων αξιωματικών με σκοπό την προστασία των Ελλήνων της Μακεδονίας.

Εκτός από το Μακεδονικό υπήρξε και αναθέρμανση και στο Κρητικό Ζήτημα. Ο πρωθυπουργός Δεληγιάννης, ορμώμενος από πατριωτισμό και πιεζόμενος από τις αλυτρωτικές επιδιώξεις της κοινής γνώμης, υποστήριξε τον αγώνα των Κρητών με την αποστολή εκστρατευτικού σώματος. Η Τουρκία απαντά με πόλεμο και οδηγούμαστε στην ταπεινωτική ήττα του 1897 όπου ο ελληνικός στρατός χωρίς οργάνωση, εξοπλισμό και ανίσχυρος καθώς ήταν διαλύεται και η Θεσσαλία καταλαμβάνεται από τους Τούρκους. Με την παρέμβαση των ευρωπαϊκών δυνάμεων η Θεσσαλία επιστρέφεται στην Ελλάδα και η Κρήτη κηρύσσεται αυτόνομο κράτος υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου και με τον πρίγκηπα Γεώργιο ως διοικητή. Επιπλέον, η Ελλάδα υποχρεώνεται να καταβάλλει στην Τουρκία το ποσό των 4.000.000 φράγκων ως πολεμική αποζημίωση και της επιβάλλεται επιτροπή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου, η οποία ρυθμίζει τα οικονομικά της Ελλάδας ώστε να εξασφαλιστεί ότι θα δοθεί τόσο η πολεμική αποζημίωση στην Τουρκία, όσο και το ότι θα επιστραφούν τα χρέη της Ελλάδας προς τις ευρωπαϊκές δυνάμεις.¹²

Η κατάσταση του στρατεύματος μετά τον πόλεμο του 1897 ήταν πολύ άσχημη. Η υποβάθμιση του στρατού είχε ξεκινήσει ήδη από το 1886, επί κυβερνήσεως Χαρίλαου Τρικούπη, για να συνεχιστεί ακόμα εντονότερα από την κυβέρνηση Δηλιγιάννη που ακολούθησε. Έτσι, ενώ το στράτευμα το 1885 αριθμούσε 31.000 άντρες, το 1893 πριν την πτώχευση, αριθμούσε μόλις 14.200 άντρες. Η αριθμητική μείωση του στρατεύματος είχε την πηγή της στους προϋπολογισμούς του κράτους. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, ενώ στον

---

¹¹ Η προσάρτηση των Επτανήσων πραγματοποιήθηκε με τη Συνθήκη του Λονδίνου την 17 Μαρτίου 1864 και της Θεσσαλίας με τη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης την 20 Ιουνίου 1864. Παπαγεωργίου Σ. (1988) *Το ελληνικό κράτος (1821 - 909)*, (σ.187 - 188). Αθήνα: Παπαζήση.

¹² Παπαγεωργίου Σ. (1988), (σ.156 - 157).

προϋπολογισμό του 1885 προβλέπονταν 58.8 εκατομμύρια για αμυντικές δαπάνες, το αντίστοιχο ποσό το 1893 ήταν 19.7 εκατομμύρια. Οι πολιτικές τόσο της παράταξης του Τρικούπη όσο και αυτής του Δηλιγιάννη, προσέβλεπαν στη διπλωματική επίλυση των προβλημάτων δίνοντας στο στρατό έναν επικουρικό, αν όχι διακοσμητικό ρόλο.¹³

Η δυσαρέσκεια και η αμφισβήτηση των αξιωματικών προς τους πολιτικούς, θα κορυφωθεί μετά την οδυνηρή ήττα του 1897. Το παλάτι δε θα μείνει στο απυρόβλητο. Η επάρκεια και η αποτελεσματικότητα του αρχιστρατήγου και διαδόχου του θρόνου Κωνσταντίνου, θα αμφισβητηθούν έντονα. Ο λαός και ο τύπος, στρέφονται εναντίων του πολιτικού συστήματος και της δυναστείας. Ο μόνος λόγος που ο στρατός δεν επαναστατεί είναι η αδυναμία του. Ο Γ. Βεντήρης, θα γράψει για την περίοδο εκείνη: «Το ολιγαρχικό καθεστώς θα εσαρώνετο από το πρώτο τυχόν πραξικόπημα. Τόση ήτο η εξωτερική ταπεινώση και ο εσωτερικός εκπεσμός του τόπου. Ανατρωπείς όμως δεν υπήρχον. Οι αστοί ευρίσκοντο εις το στάδιον της πολιτικής των διαμορφώσεως. Δεν είσαν ακόμη τάξις αρχηγική. Οι αξιωματικοί που ελάμβανον συνήθως την πρωτοβουλίαν των επαναστάσεων, εδοκίμαζον τας συνεπείας της ήττης. Έγιναν αντικείμενον αδίκου και γενικού χλευασμού».¹⁴

Παρά το δυσμενές περιβάλλον που είχε δημιουργηθεί, η κυβέρνηση του Θεοτόκη προσπάθησε να αναδιοργανώσει τον στρατό με κυριότερο νομοθετικό μέτρο τη θέσπιση του θεσμού της Γενικής Διοίκησης του στρατεύματος και την ανάθεση της Γενικής Διοίκησης τους στον διάδοχο Κωνσταντίνο.¹⁵ Η πράξη αυτή αναβάθμιζε το ρόλο του διαδόχου και προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις.¹⁶ Ταυτόχρονα ιδρύθηκε το Ταμείο του Εθνικού Στόλου και συστήθηκε το λαχείο του Εθνικού Στόλου. Ιδρύθηκε το Ταμείο Εθνικής Άμυνας, τα έσοδα του οποίου προέρχονταν από τελωνιακούς δασμούς, το αντίτιμο απαλλαγής από τη στρατιωτική θητεία και τους φόρους από το οινόπνευμα και τον ζύθο.

---

¹³ Βεργόπουλος Κ.κ.α. (2000), (σ.95).

¹⁴ Ο Γ. Βεντήρης (1890-1954) ήταν δημοσιογράφος, πολιτικός και ιστοριογράφος. Διηύθυνε τις εφημερίδες «Νέα Ελλάς», «Πατρίς» και «Ελεύθερον Βήμα» και υπήρξε έμπιστος φίλος του Ελευθέριου Βενιζέλου.

¹⁵ Ο διάδοχος Κωνσταντίνος διακατέχονταν από τον πόθο να ξεπλύνει το στίγμα του 1897. Γι' αυτό οι βασικές αρχές για την ανασυγκρότηση του στρατεύματος περιλάμβαναν το διαχωρισμό του στρατού από την πολιτική, τη κατάργηση της δυνατότητας στους αξιωματικούς να πολιτεύονται, το περιορισμό των δικαιωμάτων του υπουργού των στρατιωτικών, την οργάνωση του στρατιωτικού μηχανισμού, την προμήθεια σύγχρονου εξοπλισμού και την εντατική εκπαίδευση. Μελάς Σ. (1957) *Η επανάσταση του 1909*, (σ.163). Αθήνα: Μπίρης.

¹⁶ Μαρωνίτη Ν. (επιμ.) (2012) *Το κίνημα στο Γουδί, 1909*, (σ. 27). Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε.

Επίσης, αναδιοργανώθηκαν τα συντάγματα πεζικού και ιππικού ενώ πραγματοποιήθηκαν και μεγάλης κλίμακας στρατιωτικές ασκήσεις. Τέλος, αυξήθηκαν οι δαπάνες για τον στρατιωτικό εξοπλισμό¹⁷ με αποτέλεσμα να εφοδιαστεί ο στρατός με όπλα νέου τύπου και πυρομαχικά ενώ έγιναν προμήθειες νέων πλοίων και εκσυγχρονίστηκαν οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις. Η ποιοτική αναβάθμιση του στρατεύματος ήταν αξιοσημείωτη, ωστόσο γίνεται σε βάρος των κοινωνικών δαπανών και για αυτό γίνεται εύκολος στόχος για την αντιπολίτευση.

Το Μακεδονικό Ζήτημα

Η εποχή μεταξύ της ήττας του 1897 και της βουλγαρικής εξεγέρσεως του 1903 στη Μακεδονία, υπήρξε αναμφισβήτητα μια από τις χειρότερες της ελληνικής ιστορίας. Συγκεκριμένα, για το μακεδονικό Ελληνισμό ο αντίκτυπος της ήττας του 1897 ήταν μεγάλος, καθώς το ντόπιο μουσουλμανικό στοιχείο αφέθηκε ανενόχλητο να ξεσπάσει πάνω στον ελληνικό πληθυσμό της υπαίθρου. Με αφετηρία το έτος 1904, ο Μακεδονικός Αγώνας διήρκεσε περίπου 4 χρόνια. (μέχρι και το 1908).

Παράλληλα, η κατάσταση των πολιτικών και στρατιωτικών πραγμάτων της χώρας, την επομένη του ατυχούς Ελληνοτουρκικού Πολέμου, ήταν πραγματικά απαισιόδοξη. Σε όλους τους φορείς του κράτους είχε επέλθει πλήρης ηθική αποκαρδίωση και ολόκληρο το έθνος είχε περιέλθει σε πλήρη ανυποληψία από πλευράς διεθνούς Κοινής Γνώμης. Στην πολιτική ζωή κυριαρχούσε το κομματικό συμφέρον και ο τυφλός φανατισμός. Οι κυβερνήσεις διαδέχονταν η μία την άλλη (Παράρτημα «Α»), χωρίς να παρουσιάζουν κάποιο οργανωτικό πρόγραμμα ή σαφή εσωτερική και εξωτερική πολιτική¹⁸. Οι νέες συνθήκες που δημιούργησε η βουλγαρική εξόρμηση αποσυντόνισαν το ελληνικό κράτος, το οποίο περιορίστηκε στις παλιές μεθόδους ενέργειας. Αύξησε τις πιστώσεις για τα σχολεία και επεδίωξε την ποιοτική βελτίωση της εκπαίδευσης ιδρύοντας διδασκαλεία και διορίζοντας επιθεωρητές εκπαίδευσης¹⁹. Με αυτόν τον τρόπο, το ελληνικό κράτος, αρχικά,

---

¹⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1885 ο στρατιωτικός προϋπολογισμός ανέρχονταν σε 58.800.000 δρχ ενώ το 1900 σε 400.000.000 δρχ. Παπαγεωργίου Σ. (1988), (σ.199).

¹⁸ Γενικό Επιτελείο Στρατού, (1979), *Ο Μακεδονικός Αγών και εις τα Θράκην Γεγονότα*, (σ. 123). Αθήνα: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού.

¹⁹ Σακελλαρίου Β. Μ., (1982), *Μακεδονία:4000 χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*, (σ. 318). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.

προσπάθησε να κρατήσει τυπικά τις αποστάσεις του. Όλες οι προσπάθειες ήταν πρωτοβουλίες ιδιωτών, τις οποίες ενθάρρυνε ανεπίσημα αλλά ουσιαστικά ο κρατικός μηχανισμός.²⁰

Όμως, το βουλγαρικό κίνημα του 1903 σήμανε συναγερμό στην Αθήνα και αφύπνισε την κοινή γνώμη στην Ελλάδα που αντιλήφθηκε ότι τα πολλά σχολεία δεν ήταν ο πιο κατάλληλος τρόπος για να εξισορροπήσει το δυναμισμό των βουλγαρικών κομιτάτων. Έτσι, από το 1904 και ύστερα, το ελληνικό κράτος συμμετείχε όλο και πιο ανοιχτά στην προσπάθεια, υπό την πίεση της κοινής γνώμης, αλλά και των οργανώσεων. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, φρόντιζε να τηρήσει τα προσχήματα απέναντι στους Τούρκους και τις Μεγάλες Δυνάμεις, διατηρώντας μια φαινομενική αποχή. Οι αξιωματικοί υπέβαλαν παραίτηση πριν φύγουν για το μακεδονικό μέτωπο και οι πρόξενοι δούλευαν σε συνθήκες παρανομίας.²¹

Ο Γεώργιος Θεοτόκης, που είχε γίνει πρωθυπουργός για δεύτερη φορά τον Ιούνιο του 1903, έδειξε πολιτική ανοχή στη δραστηριότητα του «Μακεδονικού Κομιτάτου». Το 1904 και με την πίεση της κοινής γνώμης και των γεγονότων, άρχισε να στέλνει στη Μακεδονία έναν νέο τύπο προξενικών υπαλλήλων, για να αντικαταστήσει τους κάπως αδιάφορους και αποκαρδιωμένους αξιωματούχους που είχαν την τάση να αφήνουν τα πράγματα στη τύχη τους. Γενικό Πρόξενο στη Θεσσαλονίκη έστειλε τον Λάμπρο Κορομηλά, ο οποίος σύντομα αξίωσε να αποσπαστούν αξιωματικοί του στρατού στο Προξενείο, ως κατάσκοποι. Η ελληνική κυβέρνηση ικανοποίησε το αίτημά του και προτού περάσει πολύς καιρός υπήρχαν στη Μακεδονία κάπου εξήντα αξιωματικοί που εμφανίζονταν ως δάσκαλοι, πράκτορες ασφαλιστικών εταιρειών, ζωέμποροι, διευθυντές εργοστασίων και ούτω καθεξής.

Μολονότι, αρχικά η κυβέρνηση υπολόγιζε να διατηρήσει άμεσο έλεγχο στις δραστηριότητες των αντάρτικων ομάδων, τελικά μεταβίβασε τις υποθέσεις της δυτικής Μακεδονίας στο Μακεδονικό Κομιτάτο, θέλοντας να έχει μια δικαιολογία απέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι επιχειρήσεις που γίνονταν στην επαρχία της Θεσσαλονίκης τέθηκαν υπό τον έλεγχο του Κορομηλά, ο οποίος κατάφερε τελικά να

---

²⁰ Διβάνη Λ., (2000), *Η Εδαφική Ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947) Απόπειρα Πατριδογνωσίας*, (σ. 306). Αθήνα: Καστανιώτη.

²¹ Διβάνη Λ., (2000), (σ. 306-307).

πείσει την κυβέρνηση να αναθέσει στο προξενείο του τον στρατηγικό έλεγχο του αγώνα σε όλη τη Μακεδονία.²²

Το κίνημα των Νεοτούρκων και η επίδρασή του στις εθνικές διεκδικήσεις

Η οικονομική διείσδυση των ευρωπαϊκών επενδυτικών αλλά και κερδοσκοπικών κεφαλαίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, σε συνδυασμό με τις μεγάλες ανάγκες δανεισμού, που γιγαντώθηκαν μετά τους ανεπιτυχείς πολέμους με τους Ρώσους, δημιούργησαν σταδιακά σχέσεις υποτέλειας και στενής εξάρτησης των Οθωμανών από τους Δυτικούς πιστωτές τους, με αποτέλεσμα την επίσημη χρεοκοπία του Οθωμανικού κράτους και τη δημιουργία, το 1881, της Εταιρείας Διαχείρισης του Οθωμανικού Χρέους. Η οικονομική δυσπραγία όμως, εκτός από τα χρέη, υπήρξε και η κύρια αιτία για τη δημιουργία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για πρώτη φορά νέων ιδεών, οι οποίες πρέσβευαν τον εκμοντερνισμό και εκσυγχρονισμό της κρατικής μηχανής, καθώς και την ανάγκη παραχώρησης στους υπηκόους συνταγματικών ελευθεριών. Οι ιδέες αυτές, που υπήρξαν απότοκος των νέων κοινωνικών και οικονομικών αντιλήψεων και της επαφής με τη νέα δυτική τεχνολογία, την οποία ανακάλυπτε σιγά – σιγά η επιχειρηματική και πνευματική ελίτ της χώρας, θα οδηγήσουν το 1899 στο σχηματισμό από σπουδαστές του Στρατιωτικού Ιατρικού Κολλεγίου της Κωνσταντινούπολης μιας συνωμοτικής οργάνωσης, που θα ονομασθεί «Επιτροπή για την Ένωση και την Πρόοδο».²³

Αυτή η οργάνωση, θα αποτελέσει μαζί με τους εξόριστους στο Παρίσι Οθωμανούς φιλελεύθερους και μεγάλο αριθμό νέων Αξιωματικών, την απαρχή του Κινήματος των Νεοτούρκων, το οποίο θα εκδηλωθεί με δύο διαφορετικά μεταξύ τους ρεύματα. Το πρώτο και δημοφιλέστερο στους νέους Αξιωματικούς, το οποίο και θα επικρατήσει τελικά, κυρίως λόγω και της αποδοχής των Ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων, ήταν αυτό του «τουρκισμού», που πρέσβευε την υποταγή στη Μεγάλη Τουρκία όλων των μειονοτήτων ή την εξάλειψη τους. Το δεύτερο, το φιλελεύθερο, των διανοούμενων του Παρισιού και των φοιτητών, πρέσβευε τον εξευρωπαϊσμό και

---

²² Dakin D., (1989), *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, (σ. 249-250). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

²³ Βεργόπουλος Κ. κ.α. (2000), τόμος ΙΔ', (σ.354). Επίσης για την εξέλιξη του κεμαλικού εθνικιστικού κινήματος τόμος ΙΕ, (σ. 126 -127).

την ειρηνική συμβίωση όλων των λαών, με την κατάργηση όλων των θρησκευτικών και εθνικών διακρίσεων, όμως σύντομα εξέλειπε λόγω της αντίδρασης των Ευρωπαίων επενδυτών και των παλαιότουρκων φεουδαρχών. Η συνεργασία της «Επιτροπής για την Ένωση και την Πρόοδο» με τους απογοητευμένους Αξιωματικούς του Οθωμανικού Γ΄ Σώματος Στρατού στη Θεσσαλονίκη, οι οποίοι αντιμετώπιζαν με τη χρόνια αναταραχή στη Μακεδονία και τις συχνές παρεμβάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, αναζητούσαν ένα διέξοδο στη στασιμότητα της παλαιάς Αυτοκρατορίας, θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις, οι οποίες θα οδηγήσουν τον Ιούλιο του 1908 στην Επανάσταση των Νεοτούρκων και θα επιβάλλουν στην πολιτική εξουσία της Κωνσταντινούπολης έναν μεγάλο αριθμό σημαντικών αλλαγών, ανάμεσα στις οποίες κυρίαρχη θέση κατείχε η αποκατάσταση της συνταγματικής μοναρχίας που είχε καταλυθεί από τον Σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ Β΄. Η επανάσταση του 1908 θα φέρει στην εξουσία μια νέα γενιά στρατιωτικών, υπαλλήλων και διανοούμενων, οι οποίοι θα πετύχουν στις εκλογές του 1908 να ενισχύσουν περισσότερο τη θέση τους σε βάρος της αντιπολίτευσης και να κυριαρχήσουν σταδιακά μέχρι την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων.

Οι υποσχέσεις των Νεοτούρκων για «Ισότητα – Αδελφσύνη – Δικαιοσύνη» θα τους εξασφαλίσουν υποστήριξη από τις εθνικές κοινότητες της αυτοκρατορίας, μεταξύ των οποίων και η ελληνική, οι οποίες υποδέχθηκαν τη συνταγματική αλλαγή με ενθουσιασμό. Την εποχή της απολυταρχίας του Αβδούλ Χαμίτ Β΄, η Νεοτουρκική Επιτροπή είχε επιδιώξει μάλιστα τη συνεργασία με τους Έλληνες, οι οποίοι αποτελούσαν σημαντικό μέρος του πληθυσμού της αυτοκρατορίας και διέθεταν οικονομική και κοινωνική δύναμη, ενώ στη Μακεδονία αριθμός Ελλήνων όχι μόνο συμμετείχε σε πανηγυρισμούς για την ανακήρυξη του νέου συντάγματος αλλά και είχε συνεργασθεί με Νεότουρκους για τη διευκόλυνση της ελεύθερης διακίνησης των τελευταίων στην περιοχή κατά την περίοδο της παρανομίας της οργάνωσης.²⁴

Με ενθουσιασμό υποδέχθηκε την αλλαγή στην Τουρκία και η κοινή γνώμη του Ελληνικού Βασιλείου, τρέφοντας ελπίδες ότι το νέο καθεστώς παρείχε ευκαιρίες

---

²⁴ Dakin D, (1993), *The Greek struggle in Macedonia 1897 -1913*. Θεσσαλονίκη: ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ

για συνεργασία των δύο εθνοτήτων εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε νέες βάσεις. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, μετά την ήττα του 1897 οι ελληνικές κυβερνήσεις ενδιαφέρθηκαν κυρίως για την ανασύνταξη του προβληματικού κράτους, αποφεύγοντας με προσοχή να εμπλακούν σε νέες εχθροπραξίες με την Υψηλή Πύλη, καθώς θεωρούσαν ως κύρια απειλή για τον αλύτρωτο Ελληνισμό στη Μακεδονία, τη βουλγαρική, έτσι δεν άργησε να καλλιεργηθεί στην κοινή γνώμη ένα κλίμα «ελληνοτουρκικής προσέγγισης», που εκδηλώθηκε με διαδηλώσεις υπέρ του νέου τουρκικού συντάγματος και άρθρα στον τύπο της εποχής, για να επισημοποιηθεί με τις επισκέψεις των Ελλήνων Πριγκίπων Ανδρέα και Χριστόφορου στην Πόλη, οι οποίοι και έγιναν δεκτοί με ενθουσιασμό από τον εκεί Ελληνισμό.

Το νέο κλίμα συνεργασίας, που επικράτησε μετά το 1908 ανάμεσα στις δύο χώρες, φάνηκε προς το παρόν να παρέχει εναλλακτικές σκέψεις της αλυτρωτικής ιδεολογίας που κυριαρχούσε έως τότε και αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη των συγκρούσεων στα Βαλκάνια κατά το 19ο αιώνα. Στις αρχές του 20ου αιώνα, η νέα πραγματικότητα που διαμορφωνόταν στην περιοχή και τα εν εξελίξει συμβάντα του Μακεδονικού Αγώνα, είχαν οδηγήσει έναν αριθμό ιδεολόγων του ελληνικού αλυτρωτισμού στην αναζήτηση ενός ευρύτερου οράματος, το οποίο ξεπερνούσε τα όρια της επέκτασης του ελληνικού κράτους μέσω της απελευθέρωσης των αλύτρωτων Ελλήνων, αλλά στηριζόταν στην ιδέα της συνεργασίας των λαών της Ανατολής. Κύριοι εκφραστές αυτής της ιδεολογίας ήταν ο Αθ. Σουλιώτης-Νικολαΐδης και ο Ίων Δραγούμης, οι οποίοι ίδρυσαν από τις αρχές ήδη του 1908 τη μυστική «Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως»²⁵ και φιλοδοξούσαν να οργανώσουν τις δυνάμεις του Ελληνισμού εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με απώτερο σκοπό την ανάδειξη αυτού σε ρυθμιστή των εξελίξεων στην Ανατολή.

Σε αντίθεση όμως με την κυριαρχούσα θετική αποδοχή των εξελίξεων, ένας αριθμός Ελλήνων διανοουμένων εξέφρασε διαφορετική άποψη για τα τεκταινόμενα στην Τουρκία. Κύριος εκφραστής αυτού του ρεύματος υπήρξε ο τότε Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ Γ', ο οποίος δε συμμερίσθηκε το γενικό ενθουσιασμό και προφήτευσε καταστρεπτικές για τον Ελληνισμό συνέπειες. Επικεφαλής ενός θεσμού, του οποίου η επιρροή συρρικνωνόταν από τη διολίσθηση

---

²⁵ Σουλιώτης – Νικολαΐδης Αθ. (1984), *Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως*, επιμέλεια Θ. Βερέμη-Κ. Μπούρα, Αθήνα: Δωδώνη

της θρησκευτικού χαρακτήρα Οθωμανικής εξουσίας σε κοσμική, αντιστάθηκε στις μεταρρυθμίσεις των Νεοτούρκων, όμως ανταποκρινόμενος στο ρόλο του, ως ηγέτης της ελληνικής εθνικής-θρησκευτικής κοινότητας, συνέβαλλε σημαντικά στην άμβλυση των εντάσεων μεταξύ των δύο εθνοτήτων, ιδιαίτερα κατά την περίοδο των πολιτικών εντάσεων, που ακολούθησε την επικράτηση της επανάστασης.

Πολύ σύντομα δυστυχώς ο Πατριάρχης δικαιώθηκε, καθώς οι προσδοκίες των αισιόδοξων ρομαντικών ιδεολόγων αποδείχθηκαν εκτός πραγματικότητας. Δεν ήταν μόνο ότι, η Οθωμανική Αυτοκρατορία συνέχισε να ταλανίζεται από τις εσωτερικές διαμάχες, η γειτονική Βουλγαρία, εκμεταλλευόμενη την αναταραχή κήρυξε τον Οκτώβριο του 1909 την πλήρη ανεξαρτησία της από την Υψηλή Πύλη, ενώ ανάλογη απόπειρα της Ελλάδος τον Οκτώβριο του 1908 να πετύχει την ενσωμάτωση της Κρήτης απέτυχε λόγω της αντίδρασης των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά και η σταδιακή επικράτηση, μετά την επανάσταση των Νεότουρκων, του ισχυρού εθνικιστικού ρεύματος, το οποίο πρέσβευε τον «Τουρκισμό» και το οποίο οδήγησε τον Ελληνισμό της Πόλης και των άλλων αστικών κέντρων σε κατάσταση διωγμού. Όμως, όσο περισσότερο γινόταν αντιληπτό ότι, το κίνημα των Νεοτούρκων ελάχιστα οφέλη θα είχε για τη χώρα και γενικότερα για τον Ελληνισμό, για την ανήσυχη και πολιτικά ωριμότερη ελληνική κοινωνία, το παράδειγμα αυτού του κινήματος αποτέλεσε πρότυπο, για μια ανάλογη προσπάθεια δραστηκής επίλυσης των χρόνιων αδυναμιών και δυσλειτουργιών της διοικητικής και αμυντικής λειτουργίας της χώρας.

Κεφάλαιο δεύτερο

Το Κίνημα της 15^{ης} Αυγούστου 1909

Το ιστορικό του κινήματος και η ίδρυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου

«Τα πάντα έδειχναν ότι ο χειμών του 1908 – 1909 θα ήτο λίαν επιτυχής σαιζόν. Όπως συνήθως, αι κοινωνικά διασκεδάσεις ήρχισαν με τον μεγάλον χορόν της Αυλής της Ζας Ιανουαρίου». ²⁶ Με αυτόν τον τρόπο ετοιμαζόταν ο Πρίγκηπας Νικόλαος να υποδεχθεί το 1909. Όμως τα γεγονότα θα διέψευδαν τις προσδοκίες του, διότι οι ζυμώσεις εντός του στρατεύματος ήδη είχαν αρχίσει από τον Οκτώβριο του 1908, όταν μία ολιγάριθμη ομάδα κατώτερων Αξιωματικών ²⁷ συγκεντρώθηκαν στην οικία του Υπολοχαγού Θεόδωρου Πάγκαλου όπου αποφασίστηκε η συγκρότηση Στρατιωτικού Συνδέσμου με σκοπό την ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων σε ξηρά και θάλασσα. Στην ίδια συνάντηση υπογράφηκε το πρωτόκολλο ιδρύσεως του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο οποίο αναγράφονταν ότι μετά την επικράτηση του Συνδέσμου «... θα μετεκαλέση εκ Κρήτης όπως του αναθέση την Κυβέρνηση, τον χαλύβδινον Κρήτα πολιτευτήν Ελευθέριον Βενιζέλον». ²⁸

Οι προσπάθειες μύησης και άλλων αξιωματικών στον Στρατιωτικό Σύνδεσμο έως τον Ιανουάριο του 1909 δεν επέφεραν τα αναμενόμενα αποτελέσματα διότι το μεγαλύτερο μέρος εξ αυτών αντιδρούσε στην αναφορά για χρήση βίας στην περίπτωση που ο βασιλιάς και τα κόμματα δεν ικανοποιούσαν τα αιτήματα του Συνδέσμου ²⁹ και γι' αυτό αφαιρέθηκε η αναφορά αυτή.

Πραγματική ώθηση στην ενδυνάμωση του Στρατιωτικού Συνδέσμου δίδεται από τα γεγονότα που συμβαίνουν στην Τουρκία το Μάρτιο του 1909, όπου πραγματοποιείται κίνημα από το σουλτάνο προκειμένου να ανατραπούν οι νεότουρκοι που είχαν ήδη επικρατήσει από το 1908. Το κίνημα αυτό είχε έντονο το αναθεωρητικό στοιχείο αφού

---

²⁶ Πρίγκηπας Νικόλαος (1926). *Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου*, (σ. 263). Αθήνα: Γκρέκα, Κ. Γ. Κοτζιάς και Σία.

²⁷ Στην πρώτη συγκέντρωση του Στρατιωτικού Συνδέσμου έλαβαν μέρος 2 Υπλογοί και 6 Ανθλογοί. Μετά από λίγες ημέρες το πρωτόκολλο υπέγραψαν ακόμη 1 Ανθλογος και 1 Λγος. Πάγκαλος Θ. (1950) *Τα απομνημονεύματά μου 1897 – 1947*, (σ.47) Αθήνα: Αετός.

²⁸ Πάγκαλος Θ. (1950), (σ. 46-47).

²⁹ Ριζάς Σ. (2020), (σ.30).

διακήρυττε ότι ο Σεφκέτ πασάς θα έπινε τον καφέ του στην Ακρόπολη, επειδή θεωρούσε την Ελλάδα ως μη υπολογίσιμη στρατιωτική δύναμη με αφορμή το Κρητικό Ζήτημα.³⁰ Το γεγονός αυτό ώθησε πλήθος αξιωματικών να συνταχθούν με το Στρατιωτικό Σύνδεσμο.³¹

Εκτός όμως από την συνωμοτική ομάδα των ανθυπολοχαγών και υπολοχαγών είχαν συγκροτηθεί ακόμη δύο συνωμοτικές ομάδες. Στην πρώτη πρωτοστατούσαν οι αξιωματικοί του Μακεδονικού αγώνα, οι οποίοι αποφάσισαν να επέμβουν στα τεκταινόμενα όταν διαπίστωσαν την αδυναμία στην οποία βρίσκονταν ο τακτικός στρατός, μετά την επάνοδο τους από την Μακεδονία. Αυτή ήταν η επονομαζόμενη «ομάδα των Λοχαγών» και η συγκρότηση της έλαβε χώρα τον Μάιο του 1909 στην οικία του Ίλαρχου Επαμεινώνδα Ζυμβρακάκη. Στη δεύτερη συνωμοτική ομάδα, συμμετείχαν οι υπαξιωματικοί με πρωτεργάτη τον Λοχαγό (ΠΖ) Γεώργιο Καραϊσκάκη, εγγόνο του αγωνιστή της επανάστασης. Αφορμή της αντίδρασης τους ήταν ο νόμος περί κατάστασης των υπαξιωματικών που προωθούσε η κυβέρνηση Θεοτόκη. Ο εν λόγω νόμος δεν επέτρεπε την προαγωγή των υπαξιωματικών πέρα από το βαθμό του Ανθυπασπιστή, κατά τα γερμανικά πρότυπα.³² Με την δεύτερη αυτή συνωμοτική ομάδα, τον Σύνδεσμο Υπαξιωματικών, ήρθε σχεδόν αμέσως σε επαφή ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος και τους έπεισε όπως παραιτηθούν από τα δικά τους ιδιοτελή ζητήματα και να συνδράμουν στην υλοποίηση των σκοπών του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Οι υπαξιωματικοί αποδέχθηκαν την πρόταση και με αυτόν το τρόπο αυξήθηκαν τα μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου.³³

Και ενώ αυτά σύμβαιναν στο χώρο του στρατού, διεργασίες υπήρχαν και εντός της κοινωνίας μέσω των Συντεχνιών, που μέχρι εκείνη την περίοδο δεν είχαν ενεργή πολιτική δράση παρά μόνο κοινωνική. Την 03η Δεκεμβρίου 1908 υποβάλλουν υπόμνημα προς την Κυβέρνηση και τη Βουλή με το οποίο δήλωναν ότι αδυνατούσαν να δεχθούν νέους φόρους. Αφού το αίτημα τους δεν έγινε δεκτό από τον πρωθυπουργό υπέβαλαν νέο υπόμνημα, την 18η Φεβρουαρίου 1909, αυτή τη φορά στο Βασιλιά, ζητώντας του αλλαγές στον τρόπο διοίκησης του κράτους.³⁴

Μέσα σ' αυτό τον αναβρασμό που επικρατούσε, η ελληνική κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει και το Κρητικό Ζήτημα ενόψει της αποχώρησης των Μεγάλων Δυνάμεων

---

³⁰ Μελάς Σ. (1957), (σ.154).

³¹ Πάγκαλος Θ. (1950), (σ. 49-50).

³² Μελάς Σ. (1957), (σ. 173).

³³ Μαρωνίτη Ν. (2012), (σ. 150-152).

³⁴ Μελάς Σ. (1957), (σ. 177-178).

από την Κρήτη. Παρά την επιθυμία των Οθωμανών για την παραμονή των εγγυητριών δυνάμεων στην Κρήτη, αυτές είχαν αποφασίσει να αποχωρήσουν, ενώ κατέστησαν σαφές ότι η ένωση της μεγαλονήσου με την Ελλάδα δεν ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Το μεσημέρι της 30ης Ιουνίου 1909 υποβλήθηκε ρηματική διακοίνωση από τους πρεσβευτές της Ρωσίας, Αγγλίας, Ιταλίας και Γαλλίας στον υπουργό εξωτερικών με τις θέσεις των κυβερνήσεων τους και δύο εβδομάδες μετά, τα αποσπάσματα τους αποχώρησαν από την Κρήτη. Με την αποχώρηση των συμμαχικών δυνάμεων από την Κρήτη και τη τροπή που πήρε το Κρητικό Ζήτημα επέρχεται γενική αναταραχή τόσο εντός του λαού, όσο και στον πολιτικό κόσμο της εποχής, αφού στην ήδη κακή κατάσταση του εμπορίου, στην οικονομική δυσπραγία και στην ανεργία που έπληττε το λαό, καθώς και στη κακοδιοίκηση του κράτους, που τώρα ήταν περισσότερο έκδηλη, προστίθετο ακόμη ένα πρόβλημα. Διαδόσεις περί επανάστασης με επικεφαλής του προέδρους των Συντεχνιών άρχισαν να διαδίδονται, ενώ άλλες φήμες ανέφεραν ότι υφίσταται επαναστατική εταιρία με χιλιάδες μέλη. Η πλέον όμως επίμονη διάδοση ήταν αυτή που αναφέρονταν στο επαναστατικό κίνημα που ετοιμάζονταν από τους αξιωματικούς του Ελληνικού Στρατού. Σ' αυτό μάλιστα το κίνημα αποδίδανε και αντιδυναστικό χαρακτήρα.³⁵

Η περιρρέουσα ατμόσφαιρα που είχε διαμορφωθεί δεν άφησε ανεπηρέαστο το στράτευμα στο οποίο ελάμβαναν χώρα παρασκηνιακές κινήσεις. Στο πλαίσιο αυτό, την 25 Ιουνίου του 1909 συγκεντρώθηκαν στο σπίτι του Υπολοχαγού Χατζημιχάλη περίπου 160 αξιωματικοί³⁶ οι οποίοι αποφάσισαν τη συγκρότηση δεκαπενταμελούς διοικητικής επιτροπής, ενώ ταυτόχρονα το πρωτόκολλο που συντάχθηκε ήταν προϊόν συμβιβασμού μεταξύ των διαφορετικών τάσεων που υποστηρίζονταν από την ομάδα των λοχαγών και αυτή των ανθυπολοχαγών και υπολοχαγών. Την 28η Ιουνίου 1909, είχε εκλεγεί η διοικητική επιτροπή και επιπλέον ο γραμματέας της διοίκησης επιτροπής, Ανθυπολοχαγός Λοιδορικής, ανέλαβε να αρθρογραφεί στην εφημερίδα «Χρόνος» που αποτέλεσε το επίσημο όργανο του Στρατιωτικού Συνδέσμου μέχρι τη διάλυση τού. Τα άρθρα του Στρατιωτικού συνδέσμου ήταν στη στήλη «Ανάγκη Ευλικρίνειας».³⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι στη συνάντηση αυτή οι συνωμότες δεν πτοήθηκαν ούτε από την ξαφνική

---

³⁵ Ριζάς Σ. (2020), (σ. 36-38) και Μελάς Σ. (1957), (σ.182-183).

³⁶ Πάγκαλος Θ. (1950), (σ. 54).

³⁷ Πάγκαλος Θ. (1950), (σ. 58-61).

επέμβαση του φρουράρχου Αθηνών Συνταγματάρχη Νικολάου Σχινά, ο οποίος τους απείλησε με πειθαρχικά μέτρα, ούτε από την επέμβαση ενός Επιλάρχου, φίλου του διαδόχου Κωνσταντίνου, ο οποίος επιχείρησε να μετατρέψει τα μέτρα που πρότειναν οι συνωμότες σε ευχολόγιο, το οποίο θα υποβάλλονταν μέσω της ιεραρχίας και με κάθε νομιμοφροσύνη.³⁸ Η αντίδραση του διαδόχου Κωνσταντίνου στα όσα έλαβαν χώρα στην οικία του Ζυμβρακάκη ήταν η καταδίκη από το Ανακριτικό Συμβούλιο δώδεκα αξιωματικών σε απόταξη. Μία απόφαση η οποία δεν υλοποιήθηκε ποτέ επειδή εντωμεταξύ είχε ξεσπάσει το κίνημα στο Γουδί.³⁹

Οι συνέπειες των συνωμοτικών κινήσεων του Στρατιωτικού Συνδέσμου για τη κυβέρνηση Θεοτόκη ήταν σημαντικές, διότι ο πρωθυπουργός αντιμετώπις με ένα φημολογούμενο ένοπλο συλλαλητήριο, το οποίο δεν είχε τα μέσα να αντιμετωπίσει, παραιτήθηκε την 04 Ιουλίου 1909 με αφορμή μία κινητοποίηση Οθωμανών υπηκόων, οι οποίοι ζητούσαν ίση μεταχείριση του οθωμανικού συντάγματος χωρίς διακρίσεις.⁴⁰ Τη θέση του ανάλαβε ο Ράλλης μετά από τριήμερες διαπραγματεύσεις με το παλάτι, που αντικείμενο είχαν τη δυνατότητα της νέας κυβέρνησης να διαλύσει τη βουλή και να προκηρύξει εκλογές, προκειμένου να καρπωθεί τη λαϊκή δυσαρέσκεια που είχε δημιουργηθεί εναντίον του Θεοτόκη, λόγω της τροπής που είχε πάρει το Κρητικό Ζήτημα. Τελικά ο Βασιλιάς παραχώρησε στη κυβέρνηση τη δυνατότητα να διαλύσει τη βουλή αλλά όχι νωρίτερα από το Δεκέμβρη και με αυτόν τον τρόπο σχηματίστηκε κυβέρνηση. Ταυτόχρονα, το φημολογούμενο συλλαλητήριο ματαιώθηκε ενώ ενάντια στη πραγματοποίησή του είχαν εκδώσει δήλωση τόσο οι Συντεχνίες όσο και Εμπορικός σύλλογος, που πλέον είχαν αρχίσει να έχουν ενεργό συμμετοχή στις κοινωνικές ζυμώσεις της εποχής⁴¹.

Το πρόγραμμα του πρωθυπουργού Ράλλη, αναφορικά με τις μεταρρυθμίσεις στο στράτευμα όπως εμφανιζόταν στον τύπο της εποχής προέβλεπε την κατάργηση της Γενικής Διοίκησης του Στρατού, την αναδιοργάνωση του στρατού που θα αριθμούσε πλέον 180.000 άνδρες και την ανάθεση των υπουργείων Στρατιωτικών και Ναυτικών σε αξιωματικούς. Επίσης, γίνονταν αναφορά για την αποκλειστική αρμοδιότητα άσκησης

---

³⁸ Μελάς Σ. (1957), (σ. 192-195).

³⁹ Πάγκαλος Θ, (1950), (σ. 59).

⁴⁰ Ριζάς Σ. (2020), (σ.49).

⁴¹ Μελάς Σ. (1957), (σ. 206 – 208).

εξωτερικής πολιτικής από την κυβέρνηση και όχι από το στέμμα.⁴² Όμως η επίσημη ανακοίνωση του πρωθυπουργού στις εφημερίδες την επόμενη ημέρα με τη γενική διατύπωση «... δεν σημαίνει ότι πρέπει να παρορασθή η οργάνωση συντομώτερον και συντονώτερον στρατού και στόλου, απαραίτητον εις έθνος με παραδόσεις και αποστολήν»⁴³ μόνο απογοήτευση προκάλεσαν.

Επιπρόσθετα, η υπαναχώρηση του Ράλλη στα θέματα της Γενικής Διοίκησης του Στρατού και στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής από την κυβέρνηση, αποδεικνυαν για μία ακόμη φορά, την παλαιοκομματική λογική σύμφωνα με την οποία τα κόμματα ενώ όσο ήταν στην αντιπολίτευση ασκούσαν δριμεία κριτική στην κυβέρνηση και στο στέμμα, όταν καλούνταν να αναλάβουν την εξουσία υπαναχωρούσαν στις απαιτήσεις του Βασιλιά.

Ταυτόχρονα με τις εξελίξεις στον πολιτικό τομέα, όπου την κυβέρνηση ανέλαβε ο Ράλλης ο οποίος δεν ήθελε να συνδιαλλαγεί με τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο⁴⁴, του οποίου οι ενέργειες ήταν ήδη γνωστές μετά τα γεγονότα της 25ης Ιουνίου 1909, υπήρχαν και διεργασίες εντός του συνδέσμου. Την 04η Ιουλ 1909 εξελέγη νέα εννεαμελής επιτροπή - αφού υπήρξαν τριβές μεταξύ των ομάδων των ανθυπολοχαγών και υπολοχαγών και της ομάδας των λοχαγών - με αποστολή τη σύνταξη προγράμματος για την ανασυγκρότηση των Ενόπλων Δυνάμεων και την γενική ανόρθωση της χώρας. Επίσης, τέθηκε και το θέμα της ανάθεσης της αρχηγίας του Συνδέσμου σε ανώτερο αξιωματικό ώστε να αποφεύγονται οι αντιδικίες οι οποίες προέρχονταν από το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες αξιωματικοί ήταν ομοιόβαθμοι. Την αρχηγία του Συνδέσμου ανέλαβε ο Συνταγματάρχης Νικόλαος Ζορμπάς, διοικητής της διεύθυνσης Υλικού Πολέμου μετά την άρνηση των συνταγματαρχών Ψαροδήμου και Μάνου. Ο Νικόλαος Ζορμπάς περιγράφεται ως μετριοπαθής, εύστροφος, μορφωμένος, εργατικός και έντιμος. Ωστόσο από μέλη του Συνδέσμου είχε χαρακτηριστεί ως εμπαθής και άτολμος. Η ψυχραιμία και η μετριοπάθεια του χαρακτήρα του, έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην εξέλιξη των γεγονότων, αφού κατάφερε να συγκρατήσει τις ακραίες εκφράσεις των πλέον ριζοσπαστικών αξιωματικών.

Ενώ στο Στρατιωτικό Σύνδεσμο βρίσκονταν σε αναζήτηση προγράμματος, δύο γεγονότα που έλαβαν χώρα στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής έδρασαν καταλυτικά για

---

⁴² Ριζάς Σ. (2020), (σ.50).

⁴³ Μελάς Σ. (1957), (σ.209).

⁴⁴ Ο Ράλλης έλεγε για το Στρατιωτικό Σύνδεσμο ότι «Αυτά τα σπαθοφόρα παιδαρέλια θα τα διαλύσω με λίγες φυλακίσεις και λίγες μεταθέσεις» Μελάς Σ. (1957), (σ.211).

την εξέλιξη των γεγονότων.

Το πρώτο γεγονός ήταν η αξίωση της οθωμανικής κυβέρνησης προς την ελληνική για την ανάκληση των διακοσίων Ελλήνων αξιωματικών που υπηρετούσαν σε προξενικές θέσεις στην επικράτεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το ειρηνοποιό πρόγραμμα της κυβέρνησης του Ράλλη αντί να εξευμενίσει του Νεότουρκους, τους έκανε ακόμη πιο θρασεείς, με αποτέλεσμα να λάβουν αποτελεσματικά μέτρα εναντίον της Ελλάδας φοβούμενοι τη διενέργεια πραξικοπήματος στην Κρήτη. Στο πλαίσιο αυτό, συχνές ήταν οι ειδήσεις ότι γίνονταν πολεμικές προετοιμασίες για εισβολή. Προκειμένου να αντιμετωπίσει ο Ράλλης την κατάσταση αυτή προέβη σε μία δήλωση σύμφωνα με την οποία όλοι οι Έλληνες αξιωματικοί που βρίσκονταν στη Μακεδονία θα επέστρεφαν στην Αθήνα καταλύοντας με αυτό τον τρόπο την πάγια πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων να αρνούνται τη συμμετοχή Ελλήνων αξιωματικών στα ανταρτικά σώματα της Μακεδονίας. Εκτός όμως από την παραδοχή της ύπαρξης των αξιωματικών ο Ράλλης είχε προσδιορίσει και τον αριθμό τους, αναφέροντας ότι ήταν διακόσιοι αξιωματικοί.⁴⁵ Η αξίωση αυτή, που είχε υποβληθεί υπό μορφή τελεσιγράφου με την απειλή χρήσης βίας, έγινε αποδεκτή από την ελληνική κυβέρνηση και την 27η Ιουλίου 1909 ο πρωθυπουργός διαβεβαίωσε την τουρκική κυβέρνηση ότι είχε πραγματοποιηθεί η ανάκληση του συνόλου των εν λόγω αξιωματικών.

Το δεύτερο γεγονός είχε να κάνει με το άλλο ανοικτό μέτωπο της εξωτερικής πολιτικής το οποίο ήταν το Κρητικό Ζήτημα. Την 05η Αυγούστου 1909, απόσπασμα από του συμμαχικούς στόλους αποβιβάζεται στα Χανιά και μεταβαίνει στο φρούριο του Φιρκά όπου και κόβει το κοντάρι στο οποίο κυμάτιζε η ελληνική σημαία από την 13^η Ιουλίου μετά την αποχώρηση των συμμαχικών στόλων από την Κρήτη.⁴⁶

Τόσο η μετάκληση των αξιωματικών από τη Μακεδονία, όσο και η υποστολή της ελληνικής σημαίας, χαρακτηρίστηκαν ως προδοτικές πράξεις και ήταν τα γεγονότα που αποτέλεσαν το έναυσμα για το κίνημα στο Γουδί που επακολούθησε.⁴⁷

---

⁴⁵ Μελάς Σ. (1957), (σ.219-220, 237).

⁴⁶ Την 13 Ιουλίου 1909 είχε πραγματοποιηθεί η τελετή αποχώρησης των προστάτιδων δυνάμεων από την Κρήτη και στο φρούριο Φιρκά η ελληνική σημαία είχε αντικαταστήσει τις μέχρι τότε σημαίες των προστάτιδων δυνάμεων. Η ελληνική σημαία, που συμβόλιζε τον πόθο και τον αγώνα των κρητικών για ένωση με την Ελλάδα, κυμάτιζε στο Φιρκά μέχρι την 05η Αυγούστου 1909 οπότε και υποστάθηκε κατόπιν πιέσεων που ασκήθηκε από την Τουρκία ώστε να γίνει σεβαστή η Επικυριαρχία της Πύλης στην Κρήτη. Μελάς Σ. (1957), (σ.237-241).

⁴⁷ Μαρωνίτη Ν. (2012), (σ.70).

Η κυβέρνηση Ράλλη είχε χάσει το γόητρο της στο εξωτερικό, ενώ στο εσωτερικό προσπαθούσε να κρατήσει άτεγκτη στάση απέναντι στο Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Ταυτόχρονα απειλούσε με τον εισαγγελέα τους προέδρους των Συντεχνιών για υπονόμηση της τάξης, οι οποίοι αντιδρούσαν στους εξευτελισμούς και τις ταπεινώσεις της χώρας. Στο πλαίσιο αυτό της χαοτικής κατάστασης, την 07η Αυγούστου 1909 έχουμε τη δημοσίευση της πρώτης επαναστατικής προκήρυξης από τον Λοχαγό και βουλευτή Καρδίτσας Γ. Καραϊσκάκη, που ήταν και πρόεδρος στο σύνδεσμο των Υπαξιωματικών, με τον τίτλο «Η ημέρα της κρίσεως ήγγικεν». Η προκήρυξη αυτή προοικονομούσε την απομάκρυνση όλων αυτών που θα εναντιώνονταν στην αποκλειστική και στη ριζική θεραπεία των δεινών που αντιμετώπιζε η Ελλάδα.⁴⁸ Τα γεγονότα αυτά ελάμβαναν χώρα ενώ ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος αριθμούσε πλέον τριακόσια μέλη και μπορούσε να ενισχυθεί και από το προσωπικό της Φρουράς Χαλκίδας.⁴⁹

Η 15η Αυγ 1909

Την 12η Αυγούστου 1909, συνελήφθησαν τα μέλη του Συνδέσμου Λοχαγός Σάρρος και Ίλαρχος Ταμπακόπουλος κατ' εντολή του Υπουργείου Στρατιωτικών. Το γεγονός αυτό περιγράφεται από τις πηγές της εποχής ως «μοιραία ευτυχής σύμπτωση»⁵⁰ διότι η απαγωγή τους από τη φυλακή που κρατούνταν, την 14η Αυγούστου αποτέλεσε τη θρυαλλίδα για την έκρηξη του κινήματος στο Γουδί και αυτό διότι ο Ράλλης αρνήθηκε, μετά από την απαγωγή αυτή, να δεχθεί την τριμελή επιτροπή που είχε μεταβεί σε αυτόν, μετά από πρόσκληση του ιδίου, προκειμένου να του υποβάλλουν τα αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Στα κυριότερα αιτήματα του συνδέσμου, που απευθύνονταν στον βασιλιά, την κυβέρνηση και τον ελληνικό λαό, όπως αυτά δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες της 15ης Αυγούστου 1909, περιλαμβάνονται η αίτηση για στρατιωτική και ναυτική προπαρασκευή, η διαβεβαίωση ότι δεν επιδιώκεται η κατάργηση της Βασιλείας, η αίτηση απομάκρυνσης των Βασιλόπαιδων από τη διοίκηση του στρατεύματος. Επιπρόσθετα δηλώνεται ότι, ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος δεν επιθυμεί την αλλαγή της Κυβέρνησης. Επίσης ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ζητούσε να τοποθετείτε ως υπουργός των Στρατιωτικών και των Ναυτικών αξιωματικός ενώ ακολουθεί και ένα ευχολόγιο για χρηστή

---

⁴⁸ Μελάς Σ. (1957), (σ.247).

⁴⁹ Ριζάς Σ. (2020), (σ. 52).

⁵⁰ Πάγκαλος Θ. (1950), (σ.67).

διοίκηση, ταχεία απονομή της δικαιοσύνης, ισότητα των πολιτών, λήψη μέτρων για την οικονομική ανόρθωση ώστε να εξασφαλιστούν πόροι για τις στρατιωτική προπαρασκευή. Τέλος, στα αιτήματα των κινηματιών περιλαμβάνονταν και αμνήστευση των συμμετεχόντων στον Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Αναλυτικά το πρόγραμμα του Στρατιωτικού Συνδέσμου αναγράφεται στα Απομνημονεύματα του Νικολάου Ζορμπά.⁵¹

Η πρόσκληση αυτή είχε επιδοθεί από τον ίδιο τον πρωθυπουργό διότι είχε αποφασίσει να δείξει καλή διάθεση απέναντι στα αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Η άρνηση του όμως να δεχθεί τους εκπροσώπους ώθησε τον Ζορμπά να διατάξει την συγκέντρωση των αξιωματικών του Στρατιωτικού Συνδέσμου και των οπλιτών που θα ήθελαν να τους ακολουθήσουν εκούσια στο Γουδί την 15 02:00 Αυγούστου 1909.⁵²

Έτσι έχουμε το πρώτο κίνημα στρατιωτικών στο σύγχρονο ελληνικό κράτος το οποίο δεν καθοδηγείται από πολιτικούς,⁵³ στο οποίο έλαβαν μέρος περισσότεροι από 400 μνημένοι αξιωματικοί και 2.500 οπλίτες, οι οποίοι δεν αντιμετώπισαν αντίσταση δεδομένου ότι το ναυτικό άγημα που διατάχθηκε από την κυβέρνηση Ράλλη να αντιταχθεί στους κινηματίες τελικά προσχώρησε στο κίνημα. Επίσης οι προσπάθειες αντίδρασης των Συνταγματάρχη Ζαφειρόπουλου και Αντισυνταγματάρχη Ιππικού Μεταξά, έπεσαν στο κενό.⁵⁴ Οι κινήσεις των κινηματιών παρακολουθούνταν από τους πολίτες οι οποίοι και τους επευφημούσαν.⁵⁵ Με αυτόν τον τρόπο και χωρίς να συμβεί οποιοδήποτε σοβαρό επεισόδιο, έχοντας επικρατήσει απόλυτη τάξη, ξημέρωσε η 15η Αυγούστου με το κίνημα στο Γουδί να έχει εδραιωθεί πλήρως, αφού η κυβέρνηση δε διέθετε δυνάμεις για να το αντιμετωπίσει.

Μετά την εδραίωση του κινήματος, η Κυβέρνηση Ράλλη δεν αποδέχθηκε τους όρους του Στρατιωτικού Συνδέσμου και υπέβαλλε την παραίτησή της στον Βασιλιά, ο οποίος ανέθεσε το σχηματισμό κυβέρνησης στον πολιτευτή Λακωνίας Κυριάκο Μαυρομιχάλη που ήταν ο αρχηγός του τρίτου κόμματος της βουλής. Η κυβέρνηση Μαυρομιχάλη έκανε δεκτά τα αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου και την ίδια ημέρα υπογράφηκε το Βασιλικό διάταγμα⁵⁶ για την αμνηστία των Αξιωματικών που είχαν λάβει

---

⁵¹ Ζορμπάς, Ν. (1928) *Απομνημονεύματα ή Πληροφορίες περί των Συμβάντων κατά την Διάρκειαν της Επανάστασεως της 15ης Αυγούστου 1909*, (σ.15-22). Αθήναι: Λ. Θ. Λαμπροπούλου.

⁵² Ζορμπάς Ν. (1928), (σ. 15).

⁵³ Παπαγεωργίου Σ. (1988), (σ.200).

⁵⁴ Μαρωνίτη Ν. (2012), (σ.71).

⁵⁵ Μελάς Σ. (1957), (σ.277).

⁵⁶ Ζορμπάς Ν. (1928), (σ.31).

μέρος στο κίνημα.⁵⁷ Υπό αυτές τις συνθήκες ξημέρωσε η 16η Αυγούστου, ημέρα κατά την οποία οι κινηματίες αποχώρησαν από το Γουδί με εντολή του Συνταγματάρχη Ζορμπά. Δεν έμενε παρά να προωθηθεί το πρόγραμμά του από την κυβέρνηση Μαυρομιχάλη στη Βουλή, που επρόκειτο να αρχίσει τις εργασίες της την 1η Σεπτεμβρίου.

Το πρόγραμμα του Κινήματος και οι αντιδράσεις

Το πρόγραμμά του είχε δημοσιευθεί από το πρωί της 15ης Αυγούστου, την ημέρα του κινήματος, στις εφημερίδες.⁵⁸ Απευθυνόταν «Προς τη Α.Μ. τον Βασιλέα, την Κυβέρνησιν και τον ελληνικόν λαόν» και αναφερόταν και στους λόγους με τους οποίους οι αξιωματικοί αιτιολογούσαν το κίνημά τους. Σ' αυτό το πρόγραμμα είχαν καταλήξει οι αξιωματικοί των δύο ομάδων, οι ριζοσπάστες «κατώτεροι» και οι συντηρητικοί-μετριοπαθείς «λοχαγοί» με αλληλοϋποχωρήσεις και συμβιβασμούς, ώστε να μπορέσουν να συνεργαστούν. Ο λόγος που τους οδήγησε στο κίνημα ήταν η ντροπή για τους εθνικούς εξευτελισμούς, τους οποίους απέδωσαν στην καθυστέρηση των εξοπλισμών, για την οποία ευθυνόταν οι πολιτικές παρατάξεις και όχι οι ανεύθυνοι, σύμφωνα με το Σύνταγμα, βασιλιάς, Διάδοχος και πρίγκιπες, παρόλο που αυτοί διοικούσαν τις ένοπλες δυνάμεις. Η αγωνία τους για το δεινόν των περιστάσεων τους κίνησε και η ανάγκη άμυνας του πατρίου εδάφους, δηλαδή ο πατριωτισμός. Εξέφραζαν το σεβασμό τους στο βασιλιά και την κυβέρνησή του και απλώς ζητούσαν τη βελτίωση του στρατού και του ναυτικού. Διαβεβαίωναν το ιερό πρόσωπο του βασιλιά ότι δεν επιδίωκαν την κατάργηση της δυναστείας ούτε και την επιβολή δικτατορίας και δεν θα έθιγαν το Συνταγματικό πολίτευμα. Ζητούσαν να απομακρυνθούν από τη διοίκηση του στρατεύματος ο Διάδοχος και οι πρίγκιπες για χάρη του συμφέροντος της Δυναστείας, εξασφαλίζοντας όμως ταυτόχρονα έτσι οι στρατιωτικοί τις ένοπλες δυνάμεις από τις παρεμβάσεις του θρόνου και αποκτώντας τη δυνατότητα να κανονίζουν οι ίδιοι τα συνδικαλιστικά τους. Παρακαλούσαν το βασιλιά οι αξιωματικοί να αναθέτει στο εξής τα στρατιωτικά υπουργεία μόνο σε ανώτερους αξιωματικούς – ουσιαστικά συντεχνιακό ως ένα σημείο αίτημα. Διατύπωναν γενικόλογα φιλολαϊκά αιτήματα για μείωση φόρων - «ο σχεδόν πενόμενος

---

⁵⁷ Στα απομνημονεύματα του ο Πάγκαλος σχολιάζοντας καυστικά το βασιλικό διάταγμα περί αμνηστίας των κινηματιών γράφει ότι ένας ξένος ανταποκριτής ανέφερε ότι: «Οι Έλληνες εξευτέλισαν και την έννοια της επανάστασης». Πάγκαλος Θ. (1950), (σ.86).

⁵⁸ Το κείμενο της προκήρυξης και του στρατιωτικού προγράμματος του Συνδέσμου, βλ. Ζορμπάς Ν. (1928), (σ. 25 – 33)

Ελληνικός λαός να ανακουφισθή εκ των επαχθών φόρων», περικοπές δαπανών, σεβασμό της θρησκείας, εξασφάλιση της δημόσιας ασφάλειας, πάταξη της συναλλαγής καθώς και για μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση και την απονομή της δικαιοσύνης. Επίσης στην εκπαίδευση οι μεταρρυθμίσεις θα έπρεπε να αποβλέπουν στις πρακτικές ανάγκες της ζωής και τις στρατιωτικές ανάγκες της χώρας. Επειδή διέβλεπαν προσεχείς «εθνικάς περιπλοκάς» πρότειναν μέτρα για την αναδιοργάνωση του στρατού σε χωριστό πρόγραμμα. Ο Σύνδεσμος τόνιζε ότι δεν θα κυβερνήσει και ότι για όλα ήταν αρμόδιοι οι θεσμοί που όριζε το Σύνταγμα «η Κυβέρνησις μετά της Βουλής του έθνους». Μόνο στο τελευταίο σημείο προειδοποιούσαν ότι, εν ανάγκη, θα κατέφευγαν στη βία για δύο λόγους: Για να αποτρέψουν ενδεχόμενη κωλυσιεργία των μελλοντικών κυβερνήσεων στο έργο που απαιτούσαν ή ενδεχόμενη κατηγορία ότι παραβίασαν το Σύνταγμα. Ήταν το σκληρότερο σημείο του κειμένου.

Στη συνέχεια, ακολουθούσε το πρόγραμμα των ενόπλων δυνάμεων, στο οποίο ο Σύνδεσμος, θεωρώντας τον εαυτό του αρμόδιο, υπέβαλε συγκεκριμένες προτάσεις για τη γρήγορη ενίσχυσή του. Απαιτούσε την προμήθεια απαραίτητων εφοδίων, ενός θωρηκτού 10.000 τόνων και την επισκευή των παλιών, πρόσκληση ξένης αποστολής για την αναδιοργάνωση του στρατού και του στόλου, εντατικότερα εκπαιδευτικά προγράμματα, κατάργηση του σώματος των Γενικών Επιτελών, της Γενικής Διοίκησης και του Νόμου ΑΥΛΗ΄ του 1887 και απομάκρυνση των βασιλοπαίδων από το στρατό. Βέβαια, για την υλοποίηση του εξοπλιστικού προγράμματος ήταν απαραίτητη η οικονομική δυνατότητα εκ μέρους του κράτους να το στηρίξει. Όλα τα κόμματα συμφωνούσαν στο θέμα της ενίσχυσης του στρατού, αλλά η οικονομική καχεξία της χώρας ήταν αυτή που είχε εμποδίσει την πραγματοποίησή της. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι το πρόγραμμά τους δεν αναφερόταν σε κανένα κοινωνικό πρόβλημα (π.χ. αγροτικό-θεσσαλικό), με εξαίρεση τους «επαχθείς φόρους». Ο στρατιωτικός στόχος της πολεμικής ετοιμότητας όπως εκφράζεται σε κάποια σημεία του προγράμματος του Συνδέσμου, «... ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος διαβλέπων προσεχείς εθνικάς περιπλοκάς, παρακαλεί θερμώς όπως, κατ' ανάγκην αναπόδραστον, ληφθώσιν αμέσως και μέτρα τινά στρατιωτικής περισυλλογής, δυνάμενα ν' αντιμετωπίσωσι την περίστασιν ταύτην», ήταν φυσικό να ανησυχήσει την Τουρκία,⁵⁹ επηρεάζοντάς την αρνητικά για το κίνημα. Ο ίδιος ο Μαυρομιχάλης, όμως, καθυσάχασε

---

⁵⁹ Παπακοσμάς Β., (1981) *Ο στρατός στην πολιτική ζωή της Ελλάδος. Το πραξικόπημα του 1909 και οι επιπτώσεις του μέχρι σήμερα*, μετάφρ. Αλεξάνδρα Φιάδα, σ. 115. Αθήνα: Εστία.

τον Τούρκο πρεσβευτή, Ναμπή Μπέη, ότι η Ελλάδα θα τηρούσε τις συμφωνίες της που σχετιζόνταν με την Κρήτη και τη Μακεδονία. Εκτός από την Τουρκία και οι άλλες ευρωπαϊκές Δυνάμεις αντέδρασαν αρνητικά στο κίνημα. Φοβούνταν ότι αυτό ήταν αντιδυναστικό, αφού είχε απομακρύνει τον Διάδοχο και τους πρίγκιπες από το στρατό, με κίνδυνο σε περίπτωση απομάκρυνσης της δυναστείας να διαταραχθεί η ισορροπία στην ευρύτερη περιοχή-υπήρχε το πρόσφατο παράδειγμα των Νεοτούρκων. Ο πρωθυπουργός όμως στις 20 Αυγούστου, στην πρώτη του δεξίωση για το ξένο διπλωματικό σώμα δήλωσε ότι δεν θα άλλαζε η εξωτερική πολιτική της Ελλάδος.⁶⁰ Τη δήλωση αυτή επανέλαβε και σε συνέντευξη που έδωσε, στις 21 Αυγούστου 1909, σε εφημερίδα της Ρώμης: «Θα είναι διαλλακτική (η εξωτερική πολιτική) και θα εξακολουθήσει ευλαβουμένη την θέλησιν των Δυνάμεων, δηλαδή την διαγωγήν, την οποίαν η Ελλάς ετήρησε μέχρι τούδε».⁶¹ Η πολιτική της «αψόγου στάσεως» θα συνεχιζόταν. Η απομάκρυνση της δυναστείας από τη χώρα, για την οποία κυρίως ανησυχούσαν οι Δυνάμεις, σήμαινε γι' αυτές πολιτική αποσταθεροποίησή της με πιθανή άμεση επίπτωση την αδυναμία αποπληρωμής του χρέους στους δανειστές της ή και γενικότερη αναταραχή/ανάφλεξη στην περιοχή των Βαλκανίων που ήταν επιρρεπής στις κρίσεις. Μέσα σ' αυτό το κλίμα ανησυχίας των ευρωπαϊκών Δυνάμεων, τα πλοία του Βρετανικού Μεσογειακού Στόλου παρέμεναν στον Σαρωνικό κόλπο⁶² για στήριξη του βασιλιά και εκφοβισμό του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Η αρνητική στάση της Γερμανίας και της Αυστρίας απέναντι στο κίνημα εκφράστηκε με την τήρηση επιφυλακτικότητας και την ταυτόχρονη στήριξη της δυναστείας. Η Γερμανία ανησυχούσε ιδιαίτερα για το ενδεχόμενο απομάκρυνσης του Διαδόχου «επειδή αποτελούσε τη σταθερότερη βάση της γερμανικής επιρροής η οποία έπρεπε να διασωθεί» και δέχτηκε τους πρίγκιπες, που απομακρύνθηκαν από τον ελληνικό στρατό, για στρατιωτικές σπουδές στη Γερμανία, ενισχύοντας, έτσι, τη θέση της ελληνικής δυναστείας.

⁶³ Ο Γάλλος υπουργός εξωτερικών, Deville (Ντεβίλ), χαρακτήρισε το κίνημα ως μια δυστυχή πραγματικότητα.⁶⁴ Διατήρηση της αρνητικής στάσης των δυνάμεων απέναντι στο κίνημα σήμαινε δυσκολία ή άρνηση στη σύναψη/χορήγηση δανείου από ευρωπαίους

---

⁶⁰ Παπακοσμάς Β. (1981), (σ. 116).

⁶¹ Μελάς Σ. (1957), (σ.301).

⁶² Παπακοσμάς Β. (1981), (σ. 114).

⁶³ Λούλος Κ.,(1991) *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα 1896-1914*, σ.133-134. Αθήνα: Παπαζήση.

⁶⁴ Μοσκόβ Κ. (1978), *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830 – 1909. Ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου*, σ. 237 – 238. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

κεφαλαιούχους. Το δάνειο όμως ήταν απαραίτητο για την υλοποίηση των στρατιωτικών εξοπλιστικών στόχων του Συνδέσμου. Αυτή, λοιπόν, η στάση των Δυνάμεων, με τα συνακόλουθα αποτελέσματα, έμελλε να αποδειχθεί καθοριστική για την παραμονή του Στρατιωτικού Συνδέσμου στην εξουσία. Η αρνητική τοποθέτηση των δυνάμεων απέναντι στο κίνημα αντανάκλασθηκε και στον ευρωπαϊκό Τύπο, που χαρακτήρισε το κίνημα αντιδυναστικό και το παρομοίασε με την επανάσταση των Νεοτούρκων. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος απέδωσε αυτή τη στάση του Τύπου στις οδηγίες που του δόθηκαν από τις Κυβερνήσεις των δυνάμεων, στο πλαίσιο του ενδιαφέροντός τους για τη διατήρηση της ελληνικής δυναστείας, όπως και στην αδιαφορία των αντιπροσώπων στο εξωτερικό της ελληνικής κυβέρνησης και αυτής ακόμη της κυβέρνησης Μαυρομιχάλη.⁶⁵

---

⁶⁵ Ζορμπάς Ν. (1928), (σ.62-64).

Κεφάλαιο τρίτο

Τα γεγονότα μετά το Κίνημα και η διάλυση του Συνδέσμου

Από τον Αυγ 1909 έως την πρόσκληση του Βενιζέλου

Το κίνημα μετά την αναίμαχτη επικράτησή του ενδυναμώθηκε τόσο με αξιωματικούς όσο και από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, αφού έχαιρε της αποδοχής τόσο από τον Τύπο, όσο και από τους πρόεδρους των Συντεχνιών, οι οποίοι εξέδωσαν και ψήφισμα ευαρέσκειας «επί τη συμμετοχή του Ελληνικού Στρατού εις το έργον της ανορθώσεως». Παράλληλα, στο πλαίσιο ικανοποίησης των αιτημάτων του Στρατιωτικού Συνδέσμου, τόσο ο διάδοχος Κωνσταντίνος απομακρύνθηκε από τη Γενική Διοίκηση του Στρατού, κατόπιν αίτησής του, όσο και οι πρίγκηπες Νικόλαος, Ανδρέας και Χριστόφορος τίθενται σε διαθεσιμότητα.⁶⁶

Η σύμπλευση του κινήματος με τη λαϊκή βούληση εκφράστηκε απερίφραστα τη 14η Σεπτεμβρίου 1909, όταν έλαβε χώρα λαϊκό συλλαλητήριο στο Πεδίον του Άρεως, οργανωμένο από τις Συντεχνίες της πρωτεύουσας σε συνεννόηση με το Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Αξίζει να σημειωθεί ότι το λαϊκό ψήφισμα, το οποίο επιδόθηκε τόσο στο Βασιλιά όσο και στον πρωθυπουργό, με το οποίο εκφραζόταν η χαρά του λαού διότι ο στρατός εξεγέρθηκε για την κατάλυση της πολιτικής συναλλαγής και την ενδυνάμωση των στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων της χώρας, συντάχθηκε στο σπίτι του Υπολοχαγού Πάγκαλου.⁶⁷ Το συλλαλητήριο αυτό είχε μεγάλη απήχηση τόσο στο εσωτερικό, όσο και στους Έλληνες του εξωτερικού οι οποίοι κινητοποιήθηκαν και μέσω εράνων συγκέντρωσαν χρήματα τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την προμήθεια στρατιωτικού εξοπλισμού.⁶⁸

Όμως η επάνοδος στην «κανονικότητα» επανάφερε και τις πρακτικές του παρελθόντος, όπου μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου κατέφευγαν στους πολιτικούς για εξυπηρέτηση ίδιων αιτημάτων παρά τις προτροπές του Ζορμπά. Τη διαμορφωθείσα κατάσταση προσπαθούσε να εκμεταλλευτεί κομματικά ο Μαυρομιχάλης προκειμένου να αυξήσει την εκλογική δύναμη του κόμματός του. Επιπρόσθετα, η κοινοβουλευτική διαδικασία, η οποία είχε ξεκινήσει την 20η Σεπτεμβρίου 1909, δεν ήταν ανέφελη για το

---

⁶⁶ Μαρωνίτη Ν. (2012), (σ.74).

⁶⁷ Μαρωνίτη Ν. (2012), (σ.76).

⁶⁸ Πάγκαλος Θ. (1950), (σ. 91-92).

Στρατιωτικό Σύνδεσμο, δεδομένου ότι ο Θεοτόκης είχε αποδοκιμάσει το κίνημα και αρχικά αρνήθηκε να υποστηρίξει την κυβέρνηση Μαυρομιάλη. Απόφαση από την οποία υπαναχώρησε υπό τον κίνδυνο της επιβολής δικτατορίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε διάστημα 82 ημερών η βουλή είχε ψηφίσει περισσότερους από 15 νόμους που αφορούσαν την ανόρθωση του κράτους. Οι νόμοι αυτοί ψηφίστηκαν υπό την παρουσία μελών του Στρατιωτικού Συνδέσμου στις κοινοβουλευτικές συνεδριάσεις.

Η κοινοβουλευτική αυτή παραγωγή δεν μπορούσε να κρύψει τα προβλήματα που ήδη είχαν εμφανιστεί από τις αρχές του Οκτωβρίου και αυτά εκφράστηκαν καταρχάς με το κίνημα στο ναυτικό. Στις αρχές Οκτωβρίου του 1909, ο εκπρόσωπος της ριζοσπαστικής μερίδας του Στρατιωτικού Συνδέσμου, Υποπλοίαρχος Κων/νος Τυπάλδος, εξέφρασε την ανησυχία του για την πορεία του μεταρρυθμιστικού έργου που επαγγελλόταν ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος και ειδικότερα για την κατάσταση του Πολεμικού Ναυτικού, η οποία είχε επιδεινωθεί εξ αιτίας της αναβλητικότητας του Υπουργού των Ναυτικών Ι. Δαμιανού. Συγκεκριμένα τη 12^η Οκτωβρίου 1909 ο Υποπλοίαρχος Κ. Τυπάλδος γνωστοποίησε στον Στρατιωτικό Σύνδεσμο δύο αιτήματα της ομάδας των ριζοσπαστών, τα οποία αφορούσαν κατά αρχάς την αποστράτευση όσων Ανωτέρων Αξιωματικών δεν προέρχονταν από τη Ναυτική Σχολή Δοκίμων με παράλληλη κατάργηση των θέσεων τους, ώστε να μην θεωρηθεί ότι απώτερος στόχος των ριζοσπαστών ήταν η κατάληψη από τους ίδιους των κενών θέσεων και κατά δεύτερον την μετάκληση ξένων εκπαιδευτών για την εκπαίδευση του προσωπικού του Πολεμικού Ναυτικού. Την επομένη ημέρα ο Υποπλοίαρχος Κ. Τυπάλδος από κοινού με τον αρχηγό του Στρατιωτικού Συνδέσμου Συνταγματάρχη Ν. Ζορμπά έθεσαν υπόψη του Υπουργού Ναυτικών Ι. Δαμιανού τα ανωτέρω αιτήματα. Ο Υπουργός Ναυτικών τη 14^η Οκτωβρίου προθυμοποιήθηκε να καταθέσει νομοσχέδιο στη Βουλή, με το οποίο θα μειωνόταν το όριο ηλικίας των Πλοιαρχών κατά τέτοιο τρόπο, ώστε τον επόμενο χρόνο να αποστρατεύονταν οι περισσότεροι απ' αυτούς που ζητούσε ο Υποπλοίαρχος Κ. Τυπάλδος. Πέραν των Πλοιαρχών, οι ριζοσπάστες επιθυμούσαν και την αποστράτευση 12 Αντιπλοιαρχών, για τους οποίους ο Υπουργός των Ναυτικών πρότεινε τη σύσταση επιτροπών κρίσεων, καθώς το όριο ηλικίας των δεν επέτρεπε την άμεση αποστρατεία, εξ άλλου δε μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνονταν και δύο συγγενικά πρόσωπα του Πρωθυπουργού. Ο αρχηγός του Στρατιωτικού Συνδέσμου, Συνταγματάρχης Νικόλαος Ζορμπάς, ήταν εν πολλοίς σύμφωνος με τα ανωτέρω αιτήματα των ριζοσπαστών, ωστόσο η πολιτική που σκόπευε

να ακολουθήσει απαιτούσε χειρισμούς εντός των πλαισίων της νομιμότητας, τους οποίους ο Υποπλοίαρχος Κ. Τυπάλδος δεν ήταν διατεθειμένος να αναμείνει. Κατόπιν αυτών τη 15^η Οκτωβρίου, ο Υποπλοίαρχος Κ. Τυπάλδος, μαζί με 25 κατώτερους Αξιωματικούς του Πολεμικού Ναυτικού κινήθηκαν προς το Ναύσταθμο Σαλαμίνας, κατέλαβαν τη νησίδα Λέρο πλησίον του Ναυστάθμου όπου φυλάσσονταν τα πυρομαχικά και απέκτησαν τον έλεγχο επί των αντιτορπιλικών πλοίων Σφενδόνη, Ναυκρατούσα, Ασπίς, Θύελλα και Βέλος. Η αντίδραση του Στρατιωτικού Συνδέσμου σ' αυτές τις εξελίξεις ήταν άμεση. Τα θωρηκτά Ύδρα, Σπέτσι και Ψαρά, υπό τον Ναύαρχο Ι. Μιαούλη, που ήταν αγκυροβολημένα στο Κερασίσι, απέκλεισαν το Ναύσταθμο. Το απόγευμα της 15ης Οκτωβρίου τα αντιτορπιλικά υπό τον Υποπλοίαρχο Κ. Τυπάλδο προσπάθησαν να διέλθουν από το στενό μεταξύ Σαλαμίνας και Κερασινίου. Ακολούθησε ναυμαχία μεταξύ των δυνάμεων, η οποία διήρκησε 20 λεπτά της ώρας και τα αντιτορπιλικά υπό τον Υποπλοίαρχο Τυπάλδο αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν προς το Ναύσταθμο Σαλαμίνας. Ο απολογισμός αυτής της εμφύλιας ναυμαχίας ήταν τέσσερις νεκροί και αρκετοί τραυματίες, ενώ τα αντιτορπιλικά Σφενδόνη, Ναυκρατούσα, Ασπίς και το Θωρηκτό Ύδρα έπαθαν σημαντικές ζημιές, οι οποίες εκτιμήθηκαν στο ύψος των 150.000 δρχ. Οι ριζοσπάστες, εγκαταλείποντας τα αντιτορπιλικά στο Ναύσταθμο, κατόρθωσαν και διέφυγαν, αλλά εντός της επόμενης εβδομάδος συνελήφθησαν, προφυλακίστηκαν και στη συνέχεια παραπέμφθηκαν σε δίκη με την κατηγορία της ανταρσίας. Ωστόσο πριν τη δίκη, τους χορηγήθηκε αμνηστία, καθώς οι ενέργειές τους θεωρήθηκε ότι αποσκοπούσαν στην προώθηση και υλοποίηση των αρχών του Στρατιωτικού Συνδέσμου, όπως αυτές είχαν διατυπωθεί με το Κίνημα στο Γουδί. Μετά απ' αυτά τα γεγονότα και την εξουδετέρωση της ριζοσπαστικής μερίδας του Στρατιωτικού Συνδέσμου, το ενδεχόμενο κήρυξης δικτατορίας είχε απομακρυνθεί, πλην όμως το κύρος του Στρατιωτικού Συνδέσμου υπέστη σοβαρό πλήγμα. Εν τούτοις οι επιπτώσεις της εμφύλιας διαμάχης για τις μετέπειτα εξελίξεις υπήρξαν θετικές. Προς επίρρωση τούτου ενδεικτικά και μόνον αναφέρεται ότι την 20η Νοεμβρίου 1909 εγκρίθηκε από την ελληνική βουλή η αγορά του θωρηκτού Αβέρωφ έναντι του ποσού των 23.600.000 δρχ, το 1/3 εκ του οποίου προήλθε από τον Γ. Αβέρωφ, ενώ το υπόλοιπο ποσό καλύφθηκε με εσωτερικό δάνειο.⁶⁹

---

⁶⁹ Πηχος (Ο) Τσιλιβίγκος, Α. (2022) *Πολεμικό Ναυτικό: Η εμφύλια Ναυμαχία στη Σαλαμίνα το 1909*. Ανακτήθηκε την 13/11/23 από <https://armyvoice.gr/2022/10/polemiko-naytiko-emfyliia-naymachia-sti/>

Άλλα προβλήματα ήταν η πολιτική αστάθεια που συνεπάγονταν η κυβερνητική ομηρία τόσο από το Στρατιωτικό Σύνδεσμο, όσο και από τους βουλευτές των δύο μεγαλύτερων κομμάτων τα οποία βρίσκονταν στην αντιπολίτευση και το επεισόδιο με τον Υπουργό Στρατιωτικών Λαπαθιώτη. Ο υπουργός Στρατιωτικών της κυβέρνησης Μαυρομιχάλη κατά την παρουσίαση του νέου οργανισμού του Στρατού αναφέρθηκε με αποδοκιμαστικούς όρους στο έργο των προηγούμενων κυβερνήσεων αναφορικά με τις στρατιωτικές δαπάνες και στόχευσε ιδιαίτερα τις κυβερνήσεις Θεοτόκη. Η συμπεριφορά του αυτή προκάλεσε την έντονη αντίδραση του Θεοτόκη, η οποία εκφράστηκε με την αποχώρηση του θεοτοκικού κόμματος από το κοινοβούλιο. Την αποχώρηση ακολούθησαν οι αποδοκμασίες των υπολοίπων αντιπολιτευτικών κομμάτων με αποτέλεσμα να διακοπεί η συνεδρίαση και σύσσωμη η αντιπολίτευση να ζητήσει την απομάκρυνση του υπουργού. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος βρέθηκε σε δύσκολη θέση διότι αυτός είχε προτείνει το εν λόγω υπουργό. Η λύση στο αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί δόθηκε από τον ίδιο τον Λαπαθιώτη όταν έγινε γνωστό ότι ο υπουργός είχε δρομολογήσει προαγωγές στις οποίες εμπλέκονταν τόσο ονόματα μελών της διοικούσας επιτροπής του συνδέσμου, όσο και το δικό του αφού προάγονταν σε Συνταγματάρχη. Η είδηση προκάλεσε την παραίτηση του υπουργού και την απόσυρση των προαγωγών. Ωστόσο, το επεισόδιο αυτό δημιούργησε ρήγματα στις σχέσεις ανάμεσα στην κυβέρνηση, τα λοιπά κόμματα και τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο.⁷⁰

Τα προβλήματα αυτά και τα αδιέξοδα που είχε να αντιμετωπίσει ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος είχαν ως αποτέλεσμα να προσκληθεί ο Ελευθέριος Βενιζέλος για να σχηματίσει κυβέρνηση.

Από την άφιξη του Βενιζέλου έως τη διάλυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου

Η πρόσκληση του Βενιζέλου από το Σύνδεσμο υπαγορεύτηκε από τις κρίσεις πολιτικής αστάθειας που δεν μπορούσε πλέον να αποφύγει, λόγω της μείωσης της δύναμής του στα λαϊκά στρώματα μετά τα φορολογικά μέτρα του Ευταξία. Με δεδομένο ότι ο Ζορμπάς είχε αρνηθεί την πρωθυπουργία,⁷¹ ελλείψει άλλου κατάλληλου προσώπου από τους πολιτικούς της χώρας, ο Σύνδεσμος οδηγήθηκε στην απόφαση να καλέσει το

---

⁷⁰ Μαρωνίτη, Ν. (2010) *Το Κίνημα στο Γουδί εκατό χρόνια μετά*, (σ.25). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

⁷¹ Ζορμπάς Ν. (1928), (σ. 82)

Βενιζέλο.⁷²

Ο Βενιζέλος έγινε ευρύτερα γνωστός στην Ελλάδα μετά τη σύγκρουσή του με τον αρμοστή της Κρήτης, πρίγκιπα Γεώργιο, και το ένοπλο επαναστατικό κίνημα του Θέρισου. Συμμετείχε ενεργά στην πολιτική της Κρήτης από την έναρξη της επανάστασης του 1897, ως μέλος της επαναστατικής επιτροπής, και στη συγκρότηση της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας ως υπουργός Δικαιοσύνης. Η σύγκρουσή του με τον πρίγκιπα Γεώργιο του προσέδωσε τον τίτλο του ριζοσπάστη και αντιδυναστικού πολιτικού, και του εξασφάλισε διεθνή δημοσιότητα.⁷³ Από το 1905 είχε σχέσεις με την εφημερίδα *Χρόνος* που έγινε και το δημοσιογραφικό όργανο του Συνδέσμου. Την απόφαση του Συνδέσμου να καλέσει τον Βενιζέλο επηρέασαν και τα άρθρα που είχε δημοσιεύσει ανώνυμα στον *Κήρυκα* των Χανίων, το προσωπικό δημοσιογραφικό του όργανο, από τον Αύγουστο του 1909,⁷⁴ επιδοκιμάζοντας το κίνημα και εκφέροντας απόψεις για τον τρόπο – είχε προτείνει την κήρυξη πρόσκαιρης δικτατορίας και την ενθρόνιση, εν ανάγκη, του Κωνσταντίνου – που θα μπορούσε να έχει μεγαλύτερη επιτυχία στη βελτίωση της πολιτικής κατάστασης της χώρας. Ο Βενιζέλος είχε επαφές με το Σύνδεσμο από τον Οκτώβριο, που τον είχε καλέσει στην Αθήνα για να μάθει τη γνώμη του για την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας.⁷⁵ Δεν ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση, έστειλε όμως επιστολή στον Σύνδεσμο εκφράζοντάς του την υποστήριξή του και κατακρίνοντας την τακτική που ακολουθούσε.

Τελικά ο Βενιζέλος αφικνείται στην Αθήνα την 28η Δεκεμβρίου 1909 για προκαταρκτική μελέτη των συνθηκών.⁷⁶ Με την άφιξή του στην Αθήνα, κατάκρινε τους στρατιωτικούς για τον τρόπο που χειρίστηκαν τις καταστάσεις με αποτέλεσμα να χαθεί μία ευκαιρία για ριζικές αλλαγές. Θεώρησε ότι ήταν σφάλμα του Στρατιωτικού Συνδέσμου να αναθέσει την εκτέλεση του προγράμματος που ευαγγελίζονταν σε αυτούς που κατηγορούσε ως υπαίτιους για την κατάσταση στην οποία είχε επέλθει η χώρα. Επιπρόσθετα ανέφερε στους εκπροσώπους του Στρατιωτικού Συνδέσμου ότι, μετά την επικράτησή τους έπρεπε να είχαν επιβάλει δικτατορική κυβέρνηση η οποία αφού

---

⁷² Παπακοσμάς Βίκτωρ, (1981), (σ. 61-63).

⁷³ Χατζηιωσήφ Χ., (2002) «Εισαγωγή», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι.*, τ. Α1, (σ. 31-32). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

⁷⁴ Σβολόπουλος Κ., (1977). «Η είσοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδος και οι εσωτερικές εξελίξεις από το τέλος του 1909 ως το 1912» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', σ. 266 – 267. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

⁷⁵ Παπακοσμάς Β, (1981), (σ. 169 – 170).

⁷⁶ Ζορμπάς Ν. (1928), (σ.64).

προχωρούσε σε εξυγίανση του κράτους και ανασυγκροτούσε τις ένοπλες δυνάμεις να διεξήγαγε εκλογές για την ανάδειξη εθνοσυνέλευσης η οποία θα ρύθμιζε το πολίτευμα.⁷⁷ Στη συνέχεια έπαιξε διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ των κομμάτων προκειμένου να επέλθει η κυβερνητική μεταβολή και η σύγκληση Αναθεωρητικής Συνέλευσης με αντισυνταγματικές διαδικασίες. Η διαδικασία που προτάθηκε δεν ήταν σύμφωνη με το άρθρο 107 του Συντάγματος του 1864 και για αυτό υπήρξαν διεργασίες μεταξύ των κομμάτων και μάλιστα συγκλείσθηκε από το Βασιλιά συμβούλιο προκειμένου να επικυρωθεί η ομογνωμία των πολιτικών αρχηγών.⁷⁸ Οι διαδικασίες που πρότεινε έγιναν αποδεκτές και η νέα μεταβατική κυβέρνηση του Στέφανου Δραγούμη ορκίστηκε την 18η Ιανουαρίου 1910. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος διαλύθηκε την 15^η Μαρτίου 1910, όπως είχε συμφωνηθεί κατά τις διεργασίες που είχαν λάβει χώρα για το σχηματισμό της μεταβατικής κυβέρνησης και ενώ είχε ολοκληρωθεί το μεγαλύτερο μέρος της ανασυγκρότησης των ενόπλων δυνάμεων. Σύμφωνα με τον Νικόλαο Ζορμπά εάν μετά τη διάλυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου δεν πραγματοποιούνταν τα όσα είχαν συμφωνηθεί, τότε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος θα επανεμφανιζόταν με άλλη μορφή και η δράση του θα ήταν διαφορετική από την προηγούμενη.⁷⁹ Ουσιαστικά ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος διαλύθηκε όταν σχηματίστηκε η δεύτερη κυβέρνηση Βενιζέλου, τον Νοέμβριο του 1910.

Η μεταβατική κυβέρνηση διενήργησε τις εκλογές την 8η Αυγούστου 1910, για την ανάδειξη της Α΄ Αναθεωρητικής Βουλής, όπου τα παλαιά κόμματα των Θεοτόκη, Ράλλη και Μαυρομιχάλη συνεργαζόμενα είχαν εκλέξει 210 βουλευτές σε σύνολο 362. Το γεγονός αυτό απέδειξε από την μία πλευρά ότι δεν υπήρξε γενικευμένη αποδοκιμασία των παλαιών κομμάτων, παρά τις κατηγορίες για φαυλοκρατία και από την άλλη αναδείχθηκαν νέοι βουλευτές διαφόρων ιδεολογικών προτιμήσεων που εξέφραζαν τα αιτήματα και τις προσδοκίες του κινήματος του 1909.⁸⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης από το Βασιλιά δόθηκε την 06^η Οκτωβρίου 1910 στον Βενιζέλο, ο οποίος είχε αναδειχθεί πρώτος σε ψήφους βουλευτής στην περιφέρεια Αττικοβοιωτίας, χωρίς να έχει αναμειχθεί προσωπικά στην προεκλογική διαδικασία.⁸¹ Ο Βασιλιάς Γεώργιος συνυπολογίζοντας πολλούς

---

⁷⁷ Πάγκαλος Θ. (1950), (σ.109-110).

⁷⁸ Μαρωνίτη Ν. (2010), (σ.28).

⁷⁹ Ζορμπάς Ν. (1928), (σ.89).

⁸⁰ Ριζάς Σ. (2020), (σ.121).

⁸¹ Μαρωνίτη Ν. (2010), (σ.29).

παράγοντες είχε συνειδητοποιήσει ότι ο πρωθυπουργός έπρεπε να προέρχεται από τους ανεξάρτητους πολιτικούς με προεξάρχοντα το Βενιζέλο. Η υποψηφιότητά του όμως προκαλούσε την επιφυλακτικότητα του Βασιλιά, λόγω της φήμης του Βενιζέλου ως αντιδυναστικού. Τις επιφυλάξεις του Βασιλιά τις ήρε ο ίδιος ο Βενιζέλος, όταν στην ομιλία της 5ης Σεπτεμβρίου 1910, ενώπιον του πλήθους που ήρθε να τον υποδεχθεί στην πλατεία Συντάγματος επέμεινε ότι στόχος του ήταν να ανορθώσει και να υποστηρίξει το υπάρχον πολιτειακό καθεστώς και όχι να το αμφισβητήσει.⁸²

Στη βουλή που προέκυψε υπήρξε έντονη η αντίδραση μεταξύ των συντακτικών και των αναθεωρητικών με αποτέλεσμα για τη νεοσυσταθίσα κυβέρνηση να προκρίνεται η ψήφος ανοχής και όχι εμπιστοσύνης. Ο Βενιζέλος όμως απαιτούσε την πλήρη εμπιστοσύνη και όχι τη ψήφο ανοχής και για αυτό χρησιμοποίησε το διάταγμα διάλυσης της βουλής και προκήρυξε νέες εκλογές την 28η Νοεμβρίου 1910. Από τη νέα εκλογική διαδικασία επείχαν τα παλαιά κόμματα⁸³ και η νίκη του κόμματος των Φιλελευθέρων, του νεοσύστατου κόμματος του Βενιζέλου, ήταν συντριπτική. 307 έδρες από τις 362.⁸⁴ Το πολιτικό άστρο του Βενιζέλου ανέτειλε και μία νέα εποχή ξεκινά για την Ελλάδα αφού η δεύτερη κυβέρνηση του Βενιζέλου ασχολήθηκε με τη συνταγματική αναθεώρηση και με σημαντικές μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν το στρατό, τη διοίκηση, την παιδεία, τη δικαιοσύνη και την οικονομία. Η αναθεώρηση του Συντάγματος είχε ολοκληρωθεί τον Ιούνιο του 1911, θεσπίστηκε εκλογοδικείο, καθιερώθηκε το ασυμβίβαστο της ιδιότητας του Αξιωματικού και του βουλευτή, απλουστεύθηκε η νομοθετική διαδικασία, καθιερώθηκε η μονιμότητα των εισαγγελέων και των δημοσίων υπαλλήλων, προβλέφθηκαν εγγυήσεις για τα ατομικά δικαιώματα και η αναγκαστική απαλλοτρίωση για δημόσια ωφέλεια. Επίσης κατοχυρώνεται η καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα και αποκαταστάθηκε ο διάδοχος Κωνσταντίνος στη Γενική Διοίκηση του Στρατού ως Γενικός Επιθεωρητής.⁸⁵

---

⁸² Μαρωνίτη Ν. (2010), (σ.30-31).

⁸³ Ήταν η πρώτη αποχή κομμάτων στην ελληνική πολιτική. Ριζας Σ. (2020), (σ.133).

⁸⁴ Μαρωνίτη Ν (2010), (σ.31-32).

⁸⁵ Ριζάς Σ. (2020), (σ.134).

Κεφάλαιο τέταρτο

Ο Χαρακτήρας του Κινήματος και η άλλη διάσταση αυτού

Ο χαρακτήρας του κινήματος

Με τις εκλογές στις 8 Αυγούστου και την ορκωμοσία της κυβέρνησης Βενιζέλου η Ελλάδα επανήλθε στην πολιτική ομαλότητα και σταθερότητα. Έμεινε να αποτιμηθεί ο χαρακτήρας του κινήματος του 1909 κι η σημασία του στην ελληνική ιστορία σε σχέση/σύγκριση βέβαια με τα πριν απ' αυτό γεγονότα και τα μετά, που ακολούθησαν. Ο Γ. Μαυρογορδάτος ανέφερε σχετικά «Για την πολιτική ιστορία της νεότερης Ελλάδας, ο 20ός αιώνας αρχίζει ουσιαστικά το 1909, με το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί. Πρόκειται για την πρώτη αμιγώς στρατιωτική συνωμοσία. [...] Επανάσταση σαφώς δεν υπήρξε το ίδιο το στρατιωτικό κίνημα. Επανάσταση όμως μπορεί να θεωρηθεί το σύνολο των εξελίξεων που πυροδότησε το κίνημα».⁸⁶

Το 1909 λοιπόν στην ελληνική ιστορία θεωρήθηκε, και από πολλούς άλλους ιστορικούς, ως αρχή του 20ού αιώνα με τον οποίο άλλαξε η στάση του κράτους απέναντι στο κοινωνικό ζήτημα – όπως της απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών – κι ο παρεμβατισμός του στην οικονομία επεκτάθηκε ενώ παράλληλα εμφανίστηκαν νέες πολιτικές αναζητήσεις, για να δώσουν διέξοδο από την τελματωμένη κατάσταση, που είχε δημιουργηθεί προς το τέλος του 19ου αιώνα.

Ο όρος «Επανάσταση» χρησιμοποιήθηκε για το κίνημα όπως ήταν φυσικό από τους στασιαστές και τους υποστηρικτές τους. Αλλά και πολλοί Έλληνες που έγραψαν για την εποχή, παράδειγμα ο Μελάς, χαρακτήρισαν έτσι τα γεγονότα της 15ης Αυγούστου 1909 και έβαλαν τη λέξη επανάσταση στον τίτλο των βιβλίων τους. Η απόδοση στο κίνημα του χαρακτηρισμού «Επανάσταση» δεν εξέφραζε την πραγματικότητα γιατί «επανάσταση λέγεται η προσπάθεια ριζικής αλλαγής στο σύστημα διακυβέρνησης».⁸⁷ Οι στρατιωτικοί τον Αύγουστο του 1909 όχι μόνο δεν έφεραν καμιά ριζική αλλαγή στο σύστημα διακυβέρνησης αλλά στην «επαναστατική» τους προκήρυξη δήλωναν την πίστη και την αφοσίωσή τους στο βασιλιά, δηλαδή στο πολιτικό καθεστώς της χώρας που υπήρχε και τόνιζαν πως δεν είχαν καμιά πρόθεση να το αλλάξουν ενώ δέχτηκαν το σχηματισμό

⁸⁶ Μαυρογορδάτος Γ.,(2003) «Οι πολιτικές εξελίξεις από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή» στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του νέου ελληνισμού, 1770 – 2000*, τ. 6ος, σ.9. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

⁸⁷ Παπακοσμάς Β, (1981), (σ. 214).

κυβέρνησης από τα κόμματα που υπήρχαν – τη στιγμή που είχαν εξεγερθεί εναντίον αυτών των κομμάτων και της πολιτικής που ακολουθούσαν – και μάλιστα ζήτησαν από τη νέα κυβέρνηση να τους αμνηστεύσει. Ο Μαρκεζίνης αναφέρθηκε σ' αυτό το γεγονός ως «ένα από τα παράδοξα της επαναστάσεως εκείνης» και σχολίασε παρακάτω για τους κινηματίες: «Ήθελον και την επανάσταση και την νομιμότητα και την αμνηστία και την εξουσία. Αποτέλεσμα υπήρξεν ο συμβιβασμός, ο οποίος δεν μετέβαλλε το καθεστώς της ανωμαλίας».⁸⁸ Επίσης ριζικές αλλαγές, εκτός από το σύστημα διακυβέρνησης στο οποίο δεν επέφεραν, δεν επέφεραν ούτε σε κανέναν άλλο τομέα. Το πρόγραμμά τους αναφερόταν κυρίως σε συγκεκριμένα αιτήματα για τον εξοπλισμό και την αναδιοργάνωση του στρατού ενώ έλειπαν συγκεκριμένα αιτήματα για ανόρθωση της διοίκησης, δικαιοσύνης, εκπαίδευσης, δημόσιας οικονομίας και λύσης κοινωνικών προβλημάτων.

Για την ερμηνεία αυτή του κινήματος, ως αστικής επανάστασης, έθεσε το ρητορικό ερώτημα ο Βερέμης: «Οι λεγόμενοι «Παλαιοκομματικοί» της Βουλής, που έγιναν ο στόχος των κινηματιών, ήταν άραγε μέλη κάποιας αριστοκρατίας γαιοκτημόνων και όχι στοιχεία της ίδιας αστικής ή μεγαλοαστικής τάξης που καθόριζε τον κοινωνικό και ιδεολογικό ρυθμό της Ελλάδας, τουλάχιστον από την εποχή του Χ. Τρικούπη;»⁸⁹

Όλοι οι παραπάνω μελετητές τεκμηρίωσαν ικανοποιητικά τους λόγους για τους οποίους το κίνημα του 1909 δεν ήταν επανάσταση και μάλιστα αστική. Τι ήταν λοιπόν το κίνημα του 1909; Ο Σβώλος το χαρακτήρισε ευρεία κίνηση προς μεταρρυθμίσεις και έγραψε σχετικά: «Τον Αύγουστον του 1909 εξερράγη εις τας Αθήνας «στρατιωτικόν κίνημα», το οποίον, αποτελούν κατ' αρχάς έκφρασιν αορίστου τάσεως μεταβολής των κακώς εχόντων, προ παντός διά την καλύτεραν στρατιωτικήν επιδίωξιν της εθνικής πολιτικής, εξελίχθη, διά της συνδρομής ριζοσπαστικών στοιχείων της ανδρωθείσης εν τω μεταξύ αστικής τάξεως, εις ευρείαν κίνησιν προς πολιτικάς, διοικητικάς και κοινωνικάς μεταρρυθμίσεις. [...] Η αναθεώρησις του Συντάγματος εχρησιμοποιήθη μάλλον ως ευφυής διέξοδος διά την εγκοίτωσιν της ακαθορίστου μεταρρυθμιστικής κινήσεως, [...]».⁹⁰

Είναι γεγονός πως με το κίνημα οι στρατιωτικοί έλυσαν συντεχνιακά τους

---

⁸⁸ Μαρκεζίνης Σπ. Β, (1968), *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 – 1964*, τ. Γ', σ. 83 – 84. Αθήνα: Πάπυρος

⁸⁹ Βερέμης Θ., (1983), *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916 – 1936*, σ. 25. Αθήνα: Οδυσσεύς.

⁹⁰ Σβώλος, Α., (1972), *Τα ελληνικά συντάγματα 1822 – 1952: Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος* (εισαγωγή-επιμέλεια Λουκάς Αξελός), σ. 45 – 46. Αθήνα: Στοχαστής.

προβλήματα (προβιβασμούς κ.ά.) και συνέβαλαν στον εξοπλισμό του στρατού με τις ενέργειες τους για την αγορά του «Αβέρωφ», πέτυχαν δηλαδή κάποιους στόχους τους που αναφέρονταν στο στρατιωτικό σκέλος της προκήρυξής τους, που ήταν και πιο σαφές. Για την ανακούφιση των λαϊκών τάξεων όμως που τους στήριξαν στο συλλαλητήριο στο Πεδίον του Άρεως δεν κατάφεραν κάτι ουσιαστικό – δεν μειώθηκαν καν οι φόροι που πλήρωναν.

Η άλλη διάσταση του κινήματος

Τελικώς το κίνημα του 1909 είχε κάποια επιτεύγματα να επιδείξει; Αναμφίβολα είχε. Αποτέλεσε ένα ισχυρό ηλεκτροσόκ στη λιμνάζουσα Αθηναϊκή κοινωνία, κινητοποίησε κοινωνικές δυνάμεις που δεν είχαν αναδειχθεί, επέβαλλε στην πολιτική σκηνή έναν ελπιδοφόρο νέο πολιτικό (Ελευθέριος Βενιζέλος) που χειρίστηκε τις Ελληνικές υποθέσεις και το Ανατολικό Ζήτημα με νέα ανανεωτική πνοή και νέες ιδέες. Ταυτόχρονα χάρις σε μια πολιτική απόφαση των αξιωματικών του "συνδέσμου" (δεν υπήρχε οικονομική κάλυψη εκείνη την στιγμή πλην της μερικής χρηματοδότησης του Αβέρωφ) παραγγέλθηκε το βαρύ θωρηκτό "Αβέρωφ" που έμελλε να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στην νίκη στον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο και στην απελευθέρωση των νησιών του Αιγαίου. Ο στρατιωτικός εξοπλισμός που επέβαλλε ο "σύνδεσμος" μπορεί να καταχρέωσε το κράτος εκείνη την στιγμή, αλλά χάρις σε αυτόν διπλασιάστηκε η Ελλάδα 3 χρόνια μετά. Αυτό το τελευταίο είναι που έκανε το Γουδί θετικό σημείο αναφοράς, που προβάλλεται και σήμερα ως το τέλος της παρακμής της χώρας και αρχή της αναγέννησής της. Η σύνδεσή του δηλαδή με τα αμέσως επόμενα γεγονότα – τους νικηφόρους για την Ελλάδα Βαλκανικούς Πολέμους που διπλασίασαν την έκτασή της - του έδωσε το ξεχωριστό του βάρος.

Ένα άλλο σημαντικό αποτέλεσμα της "Επανάστασης του 1909" υπήρξε η νομιμοποίηση (καθιέρωση) της ενεργής επέμβασης του στρατού στα πολιτικά πράγματα της Χώρας, με κατ' εξοχήν περίοδο το μεσοπόλεμο. Έτσι λοιπόν μετά το 1909 ο στρατός διαμορφώνεται σε ανεξάρτητο πόλο εξουσίας, που συμμετέχει στο πολιτικό προσκήνιο είτε ως συνεργός των πολιτικών κομμάτων, είτε και εντελώς ανεξάρτητος.

Όπως γίνεται αντιληπτό, δεν υπάρχει ιστορικό γεγονός που να έχει μόνο θετικές πτυχές ή επιπτώσεις, καθώς οι δρώντες παραμένουν άνθρωποι έχουν πάθη και αδυναμίες και κάνουν λάθη (ασχέτως προθέσεων) όπως γίνονται λάθη από τότε.

Συμπεράσματα-Προτάσεις-Επίλογος

Έχοντας παραθέσει συνοπτικά την εξέλιξη των γεγονότων που οδήγησαν στο κίνημα του 1909 και τις αλλαγές που επέφερε αυτό στην Ελλάδα, μπορούμε να διαπιστώσουμε τις επιδράσεις που είχε τόσο στο πολιτικό σκηνικό, όσο στο στρατό και στο πολίτευμά της.

Κόμματα και εκλογές

Το κίνημα του 1909 οδήγησε σε αποσύνθεση των παλαιών κομμάτων τα οποία ήταν υπεύθυνα για την δυσχερή θέση στην οποία είχε περιέλθει η Ελλάδα κατά τα προηγούμενα χρόνια. Παρατηρούμε λοιπόν ότι οι ζωογόνες δυνάμεις, που σαφώς υπάρχουν σε κάθε ιστορική συγκυρία, αναζητούν την οδό η οποία θα τις οδηγήσει στην επιφάνεια ώστε να φέρουν τη ρήξη με το παρελθόν. Σε αυτή την περίπτωση οι ζωογόνες δυνάμεις ήταν οι νέοι αξιωματικοί και η οδός δεν ήταν άλλη από το κίνημα του 1909. Παράλληλα, αυτές οι νέες δυνάμεις που αναδείχθηκαν μέσα από τις πολιτικές διεργασίες αναζητώντας έναν ηγέτη συσπειρώθηκαν γύρω από μία ηγετική φυσιογνωμία, αυτή του Βενιζέλου και του παρείχαν την απαιτούμενη πολιτική ισχύ ώστε να συγκροτήσει τη σύγχρονη Ελλάδα του 20ου αιώνα. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι η εποχή γεννά τους ηγέτες, αρκεί αυτοί να αδράξουν την ευκαιρία και να έρθουν σε ρήξη με το παρελθόν και τις επικρατούσες αντιλήψεις.

Η αλλαγή του πολιτικού σκηνικού στηρίχθηκε εν μέρει και σε ένα ακόμη πρωτοεμφανιζόμενο φαινόμενο στην ελληνική πολιτική σκηνή. Αυτό της αποχής από τις εκλογές. Είναι ένα φαινόμενο το οποίο θα εμφανιστεί και στο μέλλον⁹¹ και θα καθορίσει καίρια τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα, διότι απέχοντας ένα τμήμα του εκλογικού σώματος, δίνει τη δυνατότητα στο υπόλοιπο να αποφασίσει μονοδιάστατα για το σύνολο της χώρας, μη λαμβάνοντας υπόψη τις τυχόν διαφορετικές απόψεις αφού δεν εκπροσωπούνται εντός του κοινοβουλίου.

Βασιλεία

Επιστρέφοντας στην εποχή του 1909 διαπιστώνουμε, αναφορικά με το πολίτευμα,

---

⁹¹ Το ερώτημα για το αν η αποχή του ΚΚΕ από τις εκλογές του 1946 αποτέλεσε το εφαλτήριο του εμφυλίου είναι ακόμη ανοικτό. Νικολακόπουλος, Η. (2003) *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770 - 2000, 8ος Τόμος*. (σ.210) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

ότι οι διεργασίες που έλαβαν χώρα δεν στρέφονταν εναντίον του πολιτεύματος, παρά μόνο αιτούνταν τον περιορισμό των αρμοδιοτήτων του βασιλικού οίκου στο στράτευμα. Ακόμη και ο περιορισμός αυτός, που πραγματοποιήθηκε κατόπιν ικανοποίησης αντίστοιχου αιτήματος του Στρατιωτικού Συνδέσμου, είχε προσωρινό χαρακτήρα διότι ο διάδοχος Κωνσταντίνος επανήλθε στο στράτευμα ως Γενικός Επιθεωρητής.

Διαπιστώνεται ότι ο θεσμός της Βασιλείας αποτελούσε σταθερό άξονα γύρω από τον οποίο εκτυλίσσονταν τα γεγονότα και δεν αμφισβητήθηκε ακόμη και όταν υπήρξε λαϊκή απαίτηση. Αυτό είναι εύκολα κατανοητό αν αναλογιστεί κανείς το ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο της εποχής, όπου οι δυναστείες είχαν τον πρώτο λόγο, αλλά και το γεγονός ότι, η Ελλάδα ήταν οικονομικά εξαρτημένη, δεδομένου ότι της είχε επιβληθεί Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος και για αυτό δεν μπορούσε να έρθει σε αντιπαράθεση με τις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής. Ταυτόχρονα δεν πρέπει να λησμονείται ότι, τόσο το Κρητικό όσο και το Μακεδονικό Ζήτημα, ήταν προβλήματα τα οποία επιζητούσαν επιτακτική λύση. Συνεπώς μία εναντίωση στο θεσμό της Βασιλείας θα είχε ως αποτέλεσμα την επιπρόσθετη διπλωματική απομόνωση της Ελλάδας, ιδιαίτερα την περίοδο που επιζητούσε τη σύναψη συμμαχιών για την προώθηση του εθνικού σκοπού που δεν ήταν άλλος παρά η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.

Από την πλευρά τους οι στρατιωτικοί και τα κόμματα, όχι μόνο γνώριζαν ότι η βασιλεία είχε πολύ βαθιές ρίζες, αλλά και ότι πραγματικά έπαιζε έναν πολύ σημαντικό σταθεροποιητικό ρόλο για τη χώρα. Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄, με την συγκατάθεση του στην αναθέωση του συντάγματος και την απόφαση του να δώσει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Βενιζέλο τον Οκτώβριο του 1910, έδειξε αφενός ότι μπορεί να διαβάσει, και αφετέρου ότι σέβεται την κοινή γνώμη και επιδιώκει την πρόοδο και τον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας. Από το κίνημα του 1909, μπορούμε να πούμε ότι, ο θεσμός της βασιλείας όχι μόνο δεν κλονίσθηκε, αλλά βγήκε ενισχυμένος. Το παλάτι με τη στάση του, αλλά και με την υποστήριξη που απολάμβανε σε εσωτερικό και εξωτερικό, κατάφερε να πείσει ότι δεν είναι μέρος του προβλήματος, αλλά της λύσης. Θα αναμετρηθεί ωστόσο, ξανά με την νέα πολιτική πραγματικότητα στο εγγύς μέλλον.

Στρατός

Εκτός όμως από τα κόμματα, σημαντική ήταν και η επίδραση του κινήματος στις ένοπλες δυνάμεις. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός, ότι το κίνημα προκλήθηκε από

την ανάγκη ανασυγκρότησης των ενόπλων δυνάμεων και μέσα από αυτό επήλθαν οι λουπές δομικές αλλαγές στην ελληνική κοινωνία μετά από τη έλευση του Βενιζέλου και την υλοποίηση της πολιτικής του. Ιδιαίτερα για το στράτευμα οι αλλαγές που επήλθαν τόσο σε οργανωτικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο εξοπλισμού, τον ενδυνάμωσαν και του έδωσαν τη δυνατότητα να μεγαλουργήσει στα χρόνια που επακολούθησαν κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την Μικρασιατική Εκστρατεία.

Ο Ζορμπάς στα απομνημονεύματά του απαρίθμησε λεπτομερώς το τι πρόσφερε το κίνημα στο στράτευμα ως απάντηση, όπως γράφει, σε όσους είπαν ότι δεν έπραξε έργο, αλλά και σε όσα δημοσιεύματα διέδιδαν ότι το μόνο που έπραξε το κίνημα ήταν να καταργήσει τη Γενική Διοίκηση, να απομακρύνει τους Βασιλόπαιδες από το Στράτευμα και να προχωρήσει σε εκκαθάριση των αξιωματικών με σκοπό την εκδίκηση για προσωπικές αφορμές αλλά και για την «απόκτηση γαλονιών». Τα κυριότερα μέτρα που ελήφθησαν για την πολεμική προπαρασκευή των ενόπλων δυνάμεων αναγράφονται στο Παράρτημα «Β», ενώ ο ίδιος ο Ζορμπάς κατέγραψε στα απομνημονεύματά του τα παρακάτω κατορθώματα του κινήματος: α) Ενίσχυσε το στόλο με ένα καταδρομικό, ένα υποβρύχιο και έξι αντιτορπιλικά, β) Αύξησε τη δύναμη του στρατού «εν επιστρατεύσει» και με ειδικό νόμο κλήθηκαν τμηματικά και γυμνάστηκαν τριακόσιες χιλιάδες αγύμναστοι έφεδροι, γ) Εκτέλεσε οχυρωματικά έργα στην «παρά την μεθόριον γραμμήν εν Θεσσαλία και εν Ήπειρω προς άμυναν του στρατεύματος», για να εμποδίσει μια ξαφνική εισβολή του εχθρού, δ) Κατασκεύασε ειδικές αποθήκες και πυριτιδαποθήκες στην Αθήνα, αλλά και στη Λαμία και το Μεσολόγγι, ε) Εφοδίασε τις αποθήκες επιστρατεύσεως των Μεραρχιών, συνταγμάτων και ταγμάτων με τον αναγκαίο ιματισμό και το υπόλοιπο αναγκαίο υλικό σύμφωνα με το σχέδιο επιστρατεύσεως, στ) Προμήθευσε το στρατό με ζώα από την Ουγγαρία και την Ιταλία και με υλικό πολέμου (μια ορειβατική πυροβολαρχία ταχυβόλων, πολυβόλα, οβίδες και φυσίγγια), ζ) Προμήθευσε το στρατό με σκαφτικά και φορητά εργαλεία, η) Παρείχε τα αναγκαία είδη για τον καταρτισμό χειρουργείων εκστρατείας, θ) Ψηφίστηκαν από τη Βουλή διάφοροι στρατιωτικοί νόμοι που θεωρήθηκαν απαραίτητοι για τη βελτίωση του στρατεύματος, όπως το όριο ηλικίας των αξιωματικών, καθώς και νόμοι για την οργάνωση του στρατού, της στρατολογίας του στρατού ξηράς, του καταρτισμού των στελεχών του στρατού, των στρατιωτικών εισφορών, την κατάργηση της Σχολής Υπαξιωματικών και εκπαίδευσής τους στο μέλλον στη Σχολή Ευελπίδων, της στρατιωτικής προπαίδευσης, την ίδρυση της σχολής Λοχαγών, την πρόσκληση ξένης

στρατιωτικής αποστολής για την εκπαίδευση του στρατεύματος, την αποστολή στο εξωτερικό αξιωματικών για εκπαίδευση, το νόμο «περί επιτελικής υπηρεσίας» του στρατεύματος, τη σύσταση Ανώτατου Μικτού Επιτελείου, την ίδρυση στρατιωτικού υποφορβείου στο Άργος, τη σύσταση Γενικού Ταμείου του Στρατού, τη Σύσταση Στρατιωτικού Συμβουλίου. Τέλος προχώρησε στην αποκάλυψη σπουδαίων καταχρήσεων κατά τη χρηματική διαχείριση της στρατιωτικής υπηρεσίας απ' την οποία το δημόσιο ζημιώθηκε από το έτος 1907 πάνω από ένα εκατομμύριο.⁹²

Επίσης, το κίνημα του 1909 απέδειξε ότι νεαροί αξιωματικοί και υπαξιωματικοί μακριά από τις αγκυλώσεις του παρελθόντος, αλλά και μακριά από τις διασυνδέσεις με την πολιτική και πολιτειακή εξουσία, είχαν το σθένος να εξεγερθούν απαιτώντας καλύτερη στρατιωτική προπαρασκευή για την αντιμετώπιση των προκλήσεων των καιρών. Ταυτόχρονα, είχαν τη διορατικότητα να καταλάβουν τα όρια τους αφού διαπίστωσαν ότι δεν διέθεταν τις ικανότητες να κυβερνήσουν την χώρα και για αυτό κάλεσαν τον Βενιζέλο που διέθετε αυτές τις ικανότητες. Η ανάμειξη του στρατού στα πολιτικά πράγματα της χώρας, αν και δεν ήταν πρωτόγνωρο φαινόμενο, ήταν πρώτη φορά που έγινε χωρίς πολιτική καθοδήγηση. Δυστυχώς σε αντίστοιχα κινήματα που πραγματοποιήθηκαν τα μεταγενέστερα χρόνια, μιμούμενα το κίνημα στο Γουδί, επέφεραν εθνικές τραγωδίες διότι οι πρωτεργάτες τους δε διέθεταν τα κατάλληλα πολιτικά αισθητήρια που απαιτούνταν για τη διοίκηση ενός κράτους εντός του άναρχου και ανταγωνιστικού διεθνούς περιβάλλοντος.

Προτάσεις

Το κίνημα του 1909 αποτελεί ένα παράδειγμα έκφρασης των υγιών δυνάμεων του κράτους που θέλουν τον κρατικό μετασχηματισμό προς όφελος των εθνικών επιδιώξεων και ως τέτοιο πρέπει να προβάλλεται. Φυσικά αυτή η προβολή δεν πρέπει να μεταφράζεται ως εκδήλωση εξεγέρσεων και μάλιστα στρατιωτικών, προκειμένου να επιβάλλονται μέτρα και πολιτικές, αλλά ως φαινόμενο το οποίο απαιτείται να παρακολουθείται από τους πολιτικούς ταγούς ώστε να παρεμβαίνουν προς όφελος της Ελλάδας. Η εκπαίδευση των πολιτικών ταγών ώστε να αποκτήσουν τα απαιτούμενα αισθητήρια για να λαμβάνουν τα μηνύματα των καιρών, αλλά και η επαφή τους με τις

---

⁹² Ζορμπά Ν. (1928), (σ.99 - 106)

υγιείς δυνάμεις του κράτους, που κατά βάση είναι η νεολαία του, είναι απαραίτητη προϋπόθεση.

Η αμυντική θωράκιση της χώρας, πρέπει να είναι μια συνεχόμενη, συντονισμένη και με βάθος διαδικασία. Όταν αυτή η προσπάθεια παγώνει για μεγάλα χρονικά διαστήματα, δημιουργούνται δυσαναπλήρωτα κενά που υποβαθμίζουν τη στρατιωτική και διπλωματική ισχύ της χώρας. Η εκ των υστέρων κάλυψη αυτών των κενών, απαιτεί πολλαπλάσιο κόστος και θυσίες, ενώ σε ένα δυναμικά μεταβαλλόμενο περιβάλλον μπορεί να μην είναι καν εφικτή.

Επιπρόσθετα απαιτείται η ενασχόληση των νέων ανθρώπων με τα τεκταινόμενα στη πολιτική σκηνή, εσωτερική και διεθνή, προκειμένου να αποκτήσουν τις προσλαμβάνουσες που θα τους οδηγήσουν στη διαμόρφωση άποψης και θέσης για την βελτίωση των συνθηκών που θα οδηγήσουν στην ισχυροποίηση της Ελλάδας εντός του διεθνούς συστήματος. Αυτό προϋποθέτει βελτίωση της εκπαίδευσης των νέων ανθρώπων ώστε να μεταβληθεί η ισχύουσα κουλτούρα της νεολαίας, που για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν και συνεχίζει να είναι αποστασιοποιημένη από τα όσα λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό και διεθνές πολιτικό περιβάλλον, θεωρώντας ότι αυτά τα θέματα δεν την αφορούν.

Επίλογος

Το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί αποτελεί ίσως το μοναδικό στρατιωτικό κίνημα στην ελληνική ιστορία, το οποίο καταγράφεται θετικά τόσο στην κοινή συνείδηση όσο και στην ιστοριογραφία. Εκατό και πλέον χρόνια μετά, το κίνημα διατηρεί επίσης μια εντυπωσιακή επικαιρότητα, όπως δείχνουν και τα απομνημονεύματα του ίδιου του πρωταγωνιστή, **Συνταγματάρχη Νικόλαου Ζορμπά**, ο οποίος έγραφε: *«Τα προκαλέσαντα την επανάστασιν αίτια ήσαν ως γνωστόν, κυρίως τα εξής: Η βουλευτοκρατία και η συναλλαγή. Η οικονομική δυσπραγία ένεκα της πλημμελούς φορολογίας, εξαντλούμενης ιδίως εις τας λαϊκὰς τάξεις. Η κακή απονομή της δικαιοσύνης και η έλλειψις δημοσίας ασφάλειας. Ο ατυχής πόλεμος του 1897. Το Κρητικόν Ζήτημα και το απαράσκευον του Κράτους προς οιανδήποτε πολεμική δράσιν»*.⁹³ Πράγματι, παρά την προσπάθεια ανόρθωσης της οικονομίας, μετά την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου το 1898,

---

⁹³ Βουρνάς Τ., (2009). *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα – Γουδί το Κίνημα του 1909*, πρόλογος του εκδότη. Ειδική έκδοση από την εφημερίδα «Το Βήμα». Αθήνα: Εκδόσεις Φυτράκη

η οικονομική κατάσταση μεγάλου μέρους του πληθυσμού παρέμενε άσχημη, καθώς μαστιζόταν από υψηλή ανεργία, ακρίβεια και υψηλή φορολογία. Περαιτέρω, οι αποτυχίες της «Εθνικής Εταιρείας», σε συνδυασμό με την επιδειχθείσα, από όλες τις μετέπειτα ελληνικές κυβερνήσεις, διστακτικότητα στην προώθηση των εθνικών θεμάτων, κυρίως του Κρητικού και η αβελτηρία στην προώθηση των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων στη διοίκηση, δημιούργησαν προϋποθέσεις σταδιακής απαξίωσης τόσο του στρατεύματος, όσο και των υπολοίπων διοικητικών υπηρεσιών και κυρίως της δικαιοσύνης.

Συνοψίζοντας και λαμβάνοντας υπόψη τη ρήση του Πάγκαλου που γράφει στα απομνημονεύματά του, όταν αναφέρεται στον Νικόλαο Ζορμπά, «Είμαι βέβαιος ότι ή ιστορία εδικαίωσεν τον αγνόν πατριώτη και θα ανακηρύξη, πολύ συντόμως, την 15ην Αυγούστου 1909 ως ημέρα εθνικής εορτής αντάξιαν της 25ης Μαρτίου 1821»⁹⁴, δεν μπορούμε παρά να υποστηρίξουμε, ότι το κίνημα του 1909 ήταν σημαντικός σταθμός στην ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Σημαντικός σταθμός διότι έφερε στο προσκήνιο της ελληνικής πολιτικής σκηνής έναν δυναμικό και φερέλπιδά πολιτικό άνδρα από την Κρήτη, τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η προσωπικότητα και οι πράξεις του καθόρισαν αποφασιστικά τη μορφή της σύγχρονης Ελλάδας.

---

⁹⁴ Πάγκαλος Θ, (1950), (σ. 65).

Πηγές – Βιβλιογραφία

Πηγές

- Γιαννάρου, Λ. (2006). *Ξεχάστε το Γουδί που ξέραμε, τώρα πια πάμε Γουδή*. Ανακτήθηκε τη 02/11/23 από : <https://www.kathimerini.gr/society/254152/xechaste-togoydi-rov-xerame-tora-ria-pame-goydi/>
- Καϊδατζής, Α. (2019). *Το Σύνταγμα του 1864* . Ανακτήθηκε τη 02/11/23, από:<https://argolikivivliothiki.gr/2019/08/07/the-constitution-of-1864/>
- Πχος (Ο) Τσιλιβίγκος, Α. (2022). *Πολεμικό Ναυτικό: Η εμφύλια Ναυμαχία στη Σαλαμίνα το 1909*. Ανακτήθηκε την 02/11/2023 από: <https://armyvoice.gr/2022/10/polemiko-naytiko-emfyliia-naymachia-sti/>

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Βιβλία

- Βεργόπουλος Κ. Βερεμής Α. Δεσποτόπουλος Α. Δημαράς Α. Δημαράς Κ. Καλλιγιάς Μ. Κατσιαδάκη Ε. Κιτρομηλίδης Π. Κόντης Β. Λουκάτος Σ. Μαζαράκης Ι. Μαμώνη Κ. Μουλλάς Π. Οικονόκου Ν. Πικρός Ι. Σβολόπουλος Κ. Σφυροέρας Β. Τσουκαλάς Κ. Χουρμούζη Ε. (2000) *Ιστορία Του Ελληνικού Έθνους τόμος ΙΔ'*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών
- Βερέμης Θ., (1983), *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916 – 1936*. Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Βουρνάς Τ., (2009). *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα – Γουδί το Κίνημα του 1909*, πρόλογος του εκδότη. Ειδική έκδοση από την εφημερίδα «Το Βήμα». Αθήνα: Εκδόσεις Φυτράκη
- Γενικό Επιτελείο Στρατού, (1979), *Ο Μακεδονικός Αγών και εις τα Θράκην Γεγονότα*. Αθήνα: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού.
- Διβάνη Λ., (2000), *Η Εδαφική Ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947) Απόπειρα Πατριδογνωσίας*. Αθήνα: Καστανιώτη
- Δραγούμης, Ν. (1879). *Ιστορικά Αναμνήσεις*. Αθήνα: Χ. Ν. Φιλαδελφείως.
- Ζορμπάς, Ν. (1928) *Απομνημονεύματα ή Πληροφορίες περί των Συμβάντων κατά την Διάρκειαν της Επαναστάσεως της 15ης Αυγούστου 1909*. Αθήνα: Λ. Θ. Λαμπροπούλου.
- Λούλος Κ., (1991) *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα 1896-1914*. Αθήνα: Παπαζήση

- Μαρκεζίνης Σπ. Β, (1968), *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 – 1964*, τ. Γ΄.
Αθήναι: Πάπυρος
- Μαρωνίτη, Ν. (2010). *Το Κίνημα στο Γουδί εκατό χρόνια μετά*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μαρωνίτη, Ν. (επιμ.) (2012). *Το κίνημα στο Γουδί, 1909*. Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε.
- Μαυρογορδάτος, Γ. (1981), *Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909 - 1940*. Αθήνα-Κομοτηνή: ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ
- Μαυρογορδάτος Γ., (2003) «Οι πολιτικές εξελίξεις από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή» στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του νέου ελληνισμού, 1770–2000*, τ. 6ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μελάς, Σ. (1957). *Η επανάσταση του 1909*. Αθήνα: Μπίρης.
- Μοσκόβ Κ. (1978), *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830 – 1909. Ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Νικολακόπουλος, Η. (2003). *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770 - 2000, 8ος Τόμος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πάγκαλος, Θ. (1950). *Τα απομνημονεύματα μου 1897 - 1947*. Αθήνα: Αετός.
- Παπαγεωργίου, Σ. (1988). *Το ελληνικό κράτος (1821 - 909)*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Παπακοσμάς Β., (1981) *Ο στρατός στην πολιτική ζωή της Ελλάδος. Το πραξικόπημα του 1909 και οι επιπτώσεις του μέχρι σήμερα*, μετάφρ. Αλεξάνδρα Φιάδα, σ. 115.
Αθήνα: Εστία.
- Πρίγκηπας Νικόλαος, (1926). *Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου*. Αθήνα: Γκρέκα, Κ. Γ. Κοτζιάς και Σία.
- Ράλλης Γ. (2006) *Γεώργιος Θεοτόκης ο Πολιτικός Του Μέτρου*. Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική
- Ρίζας, Σ. (2020). *1909 Η μετάβαση της Ελλάδας στον 20ο αιώνα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Σακελλαρίου Β. Μ., (1982), *Μακεδονία:4000 χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*.
Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.
- Σβολόπουλος Κ., (1977). «Η είσοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδος και οι εσωτερικές εξελίξεις από το τέλος του 1909 ως το 1912» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ΄. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Σβώλος, Α., (1972), *Τα ελληνικά συντάγματα 1822 – 1952: Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος* (εισαγωγή-επιμέλεια Λουκάς Αξελός). Αθήνα: Στοχαστής.

Σουλιώτης– Νικολαΐδης Αθ. (1984), *Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως*, επιμέλεια Θ. Βερέμη-Κ. Μπούρα. Αθήνα: Δωδώνη.

Χατζηιωσήφ Χ., (2002) «Εισαγωγή», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι.*, τ. Α1. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Ξενόγλωσση

Βιβλία

Dakin D., (1993), *The Greek straggle in Macedonia 1897 -1913* (σ. 376 -378). Θεσσαλονίκη:
ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ

Dakin D., (1989), *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, (σ. 249-250). Αθήνα: Μορφωτικό
Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Παραρτήματα

Παράρτημα Α΄

Κυβερνήτες της Ελλάδας 1897-1913

Θεόδωρος Δηλιγιάννης
(1820-1905)

31 Μαΐου 1895 – 18 Απριλίου 1897

Δημήτριος Ράλλης
(1844-1921)

18 Απριλίου 1897 – 21 Σεπτεμβρίου 1897

Αλέξανδρος Ζαΐμης
(1855-1936)

21 Σεπτεμβρίου 1897 – 2 Απριλίου 1899

Γεώργιος Θεοτόκης
(1844-1916)

2 Απριλίου 1899 – 12 Νοεμβρίου 1901

Αλέξανδρος Ζαΐμης
(1855-1936)

12 Νοεμβρίου 1901 – 24 Νοεμβρίου 1902

Θεόδωρος Δηλιγιάννης
(1820-1905)

24 Νοεμβρίου 1902 – 14 Ιουνίου 1903

Γεώργιος Θεοτόκης
(1844-1916)

14 Ιουνίου 1903 – 28 Ιουνίου 1903

Δημήτριος Ράλλης
(1844-1921)

28 Ιουνίου 1903 – 6 Δεκεμβρίου 1903

Γεώργιος Θεοτόκης
(1844-1916)

6 Δεκεμβρίου 1903 – 16 Δεκεμβρίου 1904

Θεόδωρος Δηλιγιάννης
(1820-1905)

16 Δεκεμβρίου 1904 – 31 Μαΐου 1905

Δημήτριος Ράλλης
(1844-1921)

9 Ιουνίου 1905 – 8 Δεκεμβρίου 1905

Γεώργιος Θεοτόκης
(1844-1916)

8 Δεκεμβρίου 1905 – 7 Ιουλίου 1909

Δημήτριος Ράλλης
(1844-1921)

7 Ιουλίου 1909 – 15 Αυγούστου 1909

Κυριακούλης Π. Μαυρομυγάλης
(1849-1916)

15 Αυγούστου 1909 – 18 Ιανουαρίου 1910

Στέφανος Δραγούμης
(1842-1923)

18 Ιανουαρίου 1910 – 6 Οκτωβρίου 1910

Ελευθέριος Βενιζέλος
(1864-1936)

6 Οκτωβρίου 1910 – 25 Φεβρουαρίου 1915

Παράρτημα Β΄

Τα Κυριότερα Μέτρα που Ελήφθησαν για την Πολεμική Προπαρασκευή Των Ενόπλων Δυνάμεων

Τα κυριότερα μέτρα που ελήφθησαν κατά τη διάρκεια που τα νήματα της πολιτικής στην Ελλάδα τα κινούσε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, δηλαδή από την 15 Αυγούστου 1909 έως την 15 Μαρτίου 1910, σύμφωνα με τον Αρχηγό του, Συνταγματάρχη Νικόλαο Ζορμπά⁹⁵ είναι τα παρακάτω:

1. Ενίσχυση του στόλου με ένα θωρηκτό («Αβέρωφ»), ενός υποβρυχίου («Δελφίν») και τεσσάρων αντιτορπιλικών.
2. Αύξηση του στρατού με επιστράτευση με την εκπαίδευση τριάντα χιλιάδων εφέδρων οι όποιοι είχαν αποφύγει την στρατολόγηση κατά τα προηγούμενα χρόνια.
3. Εκτέλεση οχυρωματικών έργων επί της μεθοριακής γραμμής στη Θεσσαλία.
4. Κατασκευή αποθηκών για την εναποθήκευση πυρομαχικών στην Αθήνα, την Λαμία και το Μεσολόγγι.
5. Συμπλήρωση των αποθηκών επιστράτευσης των Μονάδων, Συνταγμάτων και Μεραρχιών με υλικά επιστράτευσης ώστε να πραγματοποιείται γρηγορότερα και ευκολότερα η επιστράτευση.
6. Προμήθεια 1.500 ίππων από την Ουγγαρία και 100 μουλαριών από την Ιταλία και κατασκευή των απαραίτητων εγκαταστάσεων για να σταβλίζονται.
7. Προμήθεια του παρακάτω οπλισμού και πυρομαχικών:
  - α. Μία ορειβατική πυροβολαρχία πολυβόλων.
  - β. 24 πολυβόλα.
  - γ. 50.000 οβίδων.

---

⁹⁵ Ζορμπά Ν. (1928), (σ.99 - 106)

- δ. 12.000 εκρηκτικών οβίδων.
  - ε. 2.000 κιβωτίων με φυσίγγια.
  - στ. 66.000.000 φυσίγγια για τυφέκια μάνλιχερ.
  - ζ. 16.850.000 φυσίγγια για τυφέκια Γκρα.
  - η. 1.500.000 φυσίγγια για περίστροφα.
  - θ. 1.250 κιλά πυρίτιδας
8. Προμήθεια υλικών μηχανικού.
9. Προμήθεια υλικών για τη συγκρότηση χειρουργείων εκστρατείας.
10. Προμήθεια των παρακάτω ειδών ιματισμού και λοιπού υλικού:
- α. 63.000 στολών πεζικού.
  - β. 20.000 στολών ευζώνων.
  - γ. 8.000 τσαρούχια.
  - δ. 120.000 άρβυλα.
  - ε. 64.000 πηλήκια.
  - στ. 7.000 φέσια.
  - ζ. 5.000 περηκνίδες ευζώνων.
  - η. 1.000 κάπες.
  - θ. 4.000 κολόβια.
  - ι. 380.000 υποδύτες και σκελέες.
  - ια. 285.000τμ υφάσματος χακί.
  - ιβ. 125.000τμ υφάσματος βαμβακερό χακί.
  - ιγ. 1.000 σκηνές σπλιτών.
  - ιδ. 36.000 κλινοσκεπασμάτων.

- ιε. 10.000 κλινών για οπλίτες.
- ιστ. 3.000 σάλπιγγες.
- ιζ. 1 αυτοκίνητο μεταγωγικό.
- ιη. 100 κάρα με σαγή.
- ιθ. 80 υδροφόρες άμαξες.

11. Ψηφίστηκαν από τη βουλή ένα σύνολο στρατιωτικών νόμων για τη βελτίωση του στρατεύματος με τους κυριότερους να είναι:

- α. Περί κατάργησης της Γενικής Διοίκησης του Στρατού.
- β. Περί της κατάταξης στο στρατό και προβιβασμό των Βασιλοπαίδων.
- γ. Περί του ορίου ηλικίας των αξιωματικών.
- δ. Περί οργανισμού του στρατού ώστε η δύναμη του στρατού σε περίοδο επιστράτευσης να ανέρχεται σε 100.000 άνδρες.
- ε. Περί στρατολογίας
- στ. Περί εκπαίδευσης των εφέδρων αξιωματικών.
- ζ. Περί στρατιωτικών εισφορών.
- η. Περί εκπαίδευσης των υπαξιωματικών στη Σχολή Ευελπίδων.
- θ. Περί στρατιωτικής προεκπαίδευσης.
- ι. Περί Σχολείου Λοχαγών
- ια. Περί πρόσκλησης ξένης στρατιωτικής αντιπροσωπείας για την πρακτική εκπαίδευση του στρατού.
- ιβ. Περί πρόσκλησης ναυτικής αντιπροσωπείας για την οργάνωση του ναυτικού.
- ιγ. Περί αποστολής στην αλλοδαπή αξιωματικών για εκπαίδευση.

- ιδ. Περὶ τῆς ἐπιτελικῆς υπηρεσίας τοῦ Στρατεύματος.
- ιε. Περὶ σύστασης Ἀνώτατου Μικτοῦ Ἐπιτελείου.
- ιστ. Περὶ ἰδρύσεως Στρατιωτικοῦ ἰπποφορβείου.
- ιζ. Περὶ σύστασης Γενικοῦ Ταμείου τοῦ Στρατοῦ.
- ιη. Περὶ σύστασης Στρατιωτικοῦ καὶ Ναυτικοῦ Συμβουλίου